

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Факультет психології

Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

На правах рукопису

Артеменко Єлизавета Сергіївна

**ЗАСОБИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ
КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.**

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня: бакалавр

за спеціальністю 231 «Соціальна робота»

галузі знань 23 Соціальна робота

за освітньо-професійною програмою «Соціальна педагогіка»

Рівень вищої освіти: перший

Науковий керівник:

Кандидат педагогічних наук, доцент

Токарук Людмила Степанівна

Допустили до захисту в ДЕК

Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

Завідувачка кафедри, соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор

Чернуха Надія Миколаївна

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	.....
РОЗДІЛ I. ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.	
1.1 Сутність понять: «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціально профілактика».....	6
1.2 Засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у період воєнних дій.....	13
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	28
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.	
2.1 Етапи проведення соціально-педагогічного дослідження профілактики кібербулінгу серед підлітків в період воєнних дій.....	29
2.2 Соціально-педагогічні методики профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.....	34
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	39
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.	
3.1 Ефективність соціально-педагогічних методик профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний період.....	40
3.2 Програма соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.....	45
ВИСНОВОК ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.....	58
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З початком воєнних дій на території України проблему стосовно кібербулінгу не вдалось позбутися, а приниження особистості в закладах середньої освіти набуває нових форм і проявів. Через соціальні мережі та спільноти в інтернет мережах поширення будь-якої інформації відбувається швидко. Один клік – і фото, відео, зламаний чужий акаунт, зображення відредаговані у фото шопі, а повідомлення надсилаються великій кількості осіб.

Кіберзлочинці можуть весь час цькувати своїх жертв, формуючи в них думку повного контролю їхнього життя і поведінки. Українські підлітки постійно стають потерпілими від кіберцькування, іноді такі випадки призводять до суїциду.

Онлайн-навчання охопили повсякденне життя українських дітей та підлітків. В умовах воєнного стану, безпекова частина освітнього процесу пов'язана з загрозою застосування агресивної сили Російською Федерацією проти території України, ракетними ударами, обстрілами та бомбардуваннями.

Нормативно-правова база, на основі якої досліджується поняття «булінг», «кібербулінг», включає: Закони України від 18.12.2018 р., №2657- VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, щодо протидії булінгу», від 05.09.2017 р., «Про освіту» № 2145-VIII, від 19.02.2021 р., «Про повну загальну середню освіту» №235, від 11. 07. 2001 р., «Про дошкільну освіту» №2628-III, від 22.05.2021 р., «Про позашкільну освіту» № 1841-III, від 06.05.2023 р., «Про професійну освіту» № 103/98-ВР, від 31.03.2023 р., «Про вищу освіту» № 1556-VII.

Проблеми булінгу, кібербулінгу в закладах освіти та засоби соціально-педагогічної профілактики досліджували: Д. Олвеус, Е. Роланд, П. Хайнеманн, О. Ожієва, С. Куртова, Т. Докукіна, І. Бердишев, Л. Найдьонова, Ю. Удовенко, І. Сидорук, Г. Алексеєнко, П. Сміт, С. Монкс, М, О. Безпалько, Д. Лейн та Е. Міллер, Т. Миронюк та А. Запорожець, О. Міхеєва та М. Корнієнко, А. Стариченко, П. Афтаб.

Актуальність і соціально-педагогічна значущість окресленої проблеми, недостатній рівень її дослідження та потреба комплексного наукового вивчення зумовили вибір теми: **«Засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків в період воєнних дій»**.

Зв'язок кваліфікаційної роботи бакалавра з науковими темами. Бакалаврське дослідження виконано у межах тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка і є складовою комплексної наукової теми «Потенціал сучасної соціальної педагогіки в контексті суспільних змін у соціалізації особистості» (державний реєстраційний номер 0123U102152).

Об'єкт: кібербулінг серед підлітків у період воєнних дій.

Предмет: соціально-педагогічна профілактика кібербулінгу серед підлітків в період воєнних дій на території України.

Мета: визначення засобів соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у період воєнних дій.

Завдання:

1. Проаналізувати поняття: «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціальна профілактика».
2. Визначити засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.
3. Дослідити ефективність соціально педагогічних методик профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний період на території України.
4. Розробити програму соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.

Методологічну основу дослідження становлять критичний аналіз теоретичних джерел наукової літератури, діагностичні методи опитування для перевірки профілактики кібербулінгу та діагностична методика «Повітряні кульки» Л. Найдьонові.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вперше нами обґрунтовані поняття «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціальна профілактика» в період воєнних дій на території України та визначено засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків.

Експериментальна база дослідження: Запорізька гімназія №80, м. Запоріжжя, де вибірку дослідження склали 19 осіб підліткового віку.

Структура роботи: складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (33), основний зміст роботи викладено на 60 сторінках. Загальний об'єм роботи становить 65 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.

1.1 Сутність понять: «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціальна профілактика».

У період воєнних дій українські підлітки особливо відчувають вплив такого негативного явища, як булінг. Нажаль, це сталося у зв'язку з вторгненням на територію України російських загарбників, тому частина української території знаходиться в окупації, де у зв'язку з воєнними подіями, багато сімей з дітьми виїхали в інші регіони, міста України та за кордон.

Звичайно, в нових умовах, в нових закладах освіти дітям важко одразу пристосуватися, «бути своїми» знаходити спільну мову особливо якщо це іноземна, тому непоодинокі випадки мовного булінгу.

Згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу» визначено, що булінг (цькування) - це поведінка, яка вчиняється учасниками освітнього процесу щодо дітей чи молоді за допомогою засобів електронного зв'язку або такими особами щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого погіршується психічне здоров'я [5].

Кембриджський словник англійської мови трактує дієслово значенням: «кривдити або лякати когось, хто є меншим ніж ви, не поодинокі є випадки коли відбувається примушування такої особи до небажаних дій» [34].

Перші систематичні дослідження стосовно проблеми булінгу належать скандинавським вченим, до яких відносяться: Д. Олвеус, Е. Роланд, П. Хайнеманн. Згодом інтерес до проблеми булінгу виник у Великобританії (Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Таттум).

Новатором у вивченні поняття «булінг» став норвезький першовідкривач Д. Олвеус, який розкрив це явище як ситуацію, яка з'являється у освітньому просторі, в якій дитина чи підліток неодноразово, на невизначений час стають об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів [33].

Дослідник, А. Стариченко в 1905 році в першому виданні на тему шкільного цькування надав увагу проблемі «булінгу», де раніше дане визначення впроваджували тільки зарубіжні науковці. Термін «булінг» має значення від англійського дієслова «to bully» [13].

Оксфордський словник інтерпретує його як «прагнути завдати шкоду, налякати або змусити до небажаної дії чутливу особу або особу, яка сприймається як така». Хоча етимологічно, за відомою думкою в багатьох англійських країнах, слово «булінг» (англ. bullying) дослівно означає «дратування» [2].

Українською мовою дієслово «to bully» перекладається як хуліганство або лякання осіб, що довірливий та підвладний будь - кому.

Булінг (англ. bullying – залякування, цькування) – це систематичне агресивне вистеження і цькування, залякування із застосуванням фізичної сили, яка примушує робити певні дії чи вчинки або зумисно домінує [1].

Уперше визначення «булінгу в середовищі малолітніх чи неповнолітніх осіб» опублікував Норвезький психолог Дан Ольвеус у 1993 році, де зазначав, що булінг – це свідомі, систематичні, неодноразові агресивні дії, які ґрунтуються на безвідповідальності соціального уряду або фізичної сили [33].

Крім того, Дан Ольвеус визначив три складові:

1. Булінг – це агресивна дія, що досягає небажану та негативну поведінку дітей та підлітків;
2. Булінг формує чіткі зразки поведінки, що мають ознаки повторюватись (патерни);
3. Особливістю булінгу є спроможність сили чи уряду [3].

Надзвичайно важливим є здатність розуміти, що булінг можливий у вигляді фізичного та душевного впливу, комбіноване насильство також присутнє серед молоді, про це визначили у своїх дослідженнях О. Ожійова та О. Степаненко [17; 24].

Національна Асоціація шкільних працівників США визначає булінг, як динамічну, повторювану форму вербальних або невербальних дій, що

відбувається з одним учнем або групою підлітків відносно іншого учня, що спрямоване на навмисне нанесення шкоди, при існуванні реальної відмінності в силі [27].

Т. Соколенко пояснює булінг як агресивне задіяння однієї людини щодо іншої з метою спричинити моральні або фізичні пошкодження, образити і таким чином затвердити свій уряд [22].

Як зазначає О. Ожйова, булінг – нова концепція в сучасному житті, з буденного визначення, дане поняття стало міжнародним терміном, яке висвітлює багато питань соціальних, психологічних, правових та педагогічних [17].

Отже, ми не можемо погодитися з науковцем, звичайно, булінг є величезною проблемою в сучасному світі, і це негативно впливає на молодь в нашій країні, але ми не можемо вважати, що знуцання є новим явищем.

Неологізмом «булінг» визначається жорстоке поведження з дітьми, підлітками, морально не стійкими особами через знуцання, залякування, що може призвести до самогубства, кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи. Тим не менш, це ще один напрямок зростання злочинності проти людей і країн, адже найцінніше в країні – це суспільство, тому дана проблема потребує вирішення не лише на національному, а й на міжнародному рівні.

Психолог В. Ролінський розглядає булінг як навмисне, постійне, не з метою самозахисту насильство, вчинене однією або кількома особами [20].

Британські соціологи Д. Лейн і Е. Міллер описують булінг як тривалий процес навмисного фізичного чи психологічного насильства з боку окремих або груп інших осіб, які не можуть захистити себе в певній ситуації [30].

Е. Роуленд дає визначення булінгу як «соціальна система», що включає переслідувачів, жертв і спостерігачів [31].

Таким чином, можна зробити висновок, що єдиного визначення булінгу немає, науковці вважають, що булінг у педагогіці визначається як навмисне жорстоке поведження однієї чи кількох дітей з однією або декількома дітьми, тому ми згодні, що це тривалий процес постійного насилля.

Юрист з Великобританії, Н. Віллард досліджував кримінальну справу загибелі підлітка у результаті кібербулінгу, де «група дівчат у школі Алана дражнила його, надсилаючи миттєві повідомлення, натякаючи, що світ стане кращим, якщо він вирішить покінчити життя самогубством. Одного разу Алан покінчив життя самогубством за допомогою пістолета, а його останнє повідомлення було таке: «Іноді смерть - це єдиний спосіб заслужити повагу» [28].

У зв'язку з воєнними діями на території України, відбулося значне переміщення підлітків з окупованих територій на підконтрольну Україні, тому таке поняття, як *кібербулінг* набуло нових значень та масштабів.

Сучасні українські підлітки повинні пристосовуватись до нових умов проживання, заводити нові знайомства, але не усі діти готові приймати чужинців, тому нерідко виникають чвари, бійки, образи, що призводить до конфліктів та суперечок.

Інформаційні технології дозволяють підліткам зливати всю інформацію в мережу інтернет безперешкодно та вільно, що є підґрунтям такого поняття, як кібербулінг.

Термін «кібербулінг» вперше визначив американський дослідник Білл Берсі, який охарактеризував кіберзалякування як навмисну та повторювану ворожу поведінку певної особи чи групи шляхом використання інформаційних та комунікаційних технологій, таких як електронна пошта, мобільні телефони та персональні веб-сайти. Дані вчинки ранять та ображають інших [35].

Термін кібербулінг у науковій літературі має багато тлумачень, зокрема:

1) Агресивні та навмисні дії, що здійснюються неодноразово або протягом тривалого часу групами чи окремими особами за допомогою електронних форм зв'язку проти жертв, які не можуть захистити себе;

2) Насильницька, принизлива або загрозна поведінка однієї дитини по відношенню до іншої дитини через електронне спілкування, таке як мобільні телефони, веб-сайти, сайти соціальних мереж та Інтернет-групи;

3) Форма агресивної поведінки конкретної особи, частіше підлітка, щодо дитини (жертви) за допомогою засобів електронного зв'язку (Інтернет, мобільний телефон, соціальні мережі);

Д. Олвеус, професор психології, описує концепцію кібербулінгу як повторюваних або тривалих агресивних, навмисних нападів груп чи окремих осіб за допомогою електронних засобів зв'язку проти жертв, які не можуть захистити себе [33].

Українські дослідники вживають такі терміни, як «кібербулінг», «кібернасильство», «кіберхуліганство», «кіберпереслідування», тому ми вважаємо доцільним прийняти загальний термін «кібербулінг», який походить від англійського слова: кібер (kiber) й відноситься до віртуального комп'ютерного середовища.

І. Сидорчук, Х. Ткачук зазначали, що іншою психологічною особливістю кібербулінгу є: відсутність прямого контакту що робить взаємодію безособовою, якщо хуліган і жертва сприймають свою поведінку як симуляцію, схожу на комп'ютерну гру [21].

Ю. Букіна, Л. Григоровська, Н. Дятел визначають кібербулінг, як нову незаконну діяльність, яка є агресивним і насильницьким актом, спрямованим на переслідування, заподіяння шкоди або приниження особи за допомогою засобів інформації та комунікації [14].

Л. Найдьонова зазначає, що кібербулінг характеризується як використання інформаційно-комунікаційних технологій для спричинення агресії проти однолітків не лише в шкільному середовищі, але й в онлайн-середовищі, яке прирівнюється до відкритого інформаційного простору та соціальних мереж за допомогою технологій між особистим спілкуванням [13].

На основі визначення поняття кібербулінгу та ретельного аналізу його типів дослідниця пропонує розглядати це явище у найширшому та найвужчому значенні. Особливо важливим, на нашу думку, є коло, що широко окреслює кіберзалякування, яке визначається як метакібербулінг.

Л. Найдьонова визначає кібербулінг в ширшому контексті, де: «Мета кібербулінгу - це будь-яка психологічна загроза в Інтернет-середовищі, яка діє як тиск з боку кіберсередовища, спрямована на особисте враження особи чи групи (цілеспрямоване, повторюване, нерівне)» [15].

На думку авторки, до цієї категорії слід віднести «флейм» і «тролінг», наклепи, видавання себе за іншу особу, обман і шахрайство, самоушкодження, погрози та заклики до самоушкодження, переслідування та ляпаси [15].

У ранньому дитинстві заклад середньої освіти стає для дитини основним соціальним інститутом і дієвим механізмом розвитку характеру, що відбувається в процесі навчання, виховання, приналежності до соціальних груп (класів, однолітків), пошуку товаришів. Спілкування з педагогами, відвідування позашкільних закладів. На жаль, реалії сьогодення шокують нас випадками, які сталися в навчальних закладах під час воєнних дій. Розглянувши з усіх боків поняття булінгу та кібербулінгу, розуміємо, що найкращими методами та засобами є превентивні міри, тобто попереджувальні у випадку розкриття нашої теми це соціальна профілактика.

Енциклопедія соціальної роботи визначає термін «профілактика» як спрямований на запобігання можливості фізичного, психологічного чи соціального конфлікту та збереження або захист нормального рівня життя для певних осіб у групах ризику. Захист здоров'я різними способами, допомагає досягати цілей і розкривати внутрішній потенціал підлітка, особистості різної вікової групи [24].

Отже, профілактика характеризується своєчасністю, попередженням можливих відхилень і сприянням нормальному способу життєдіяльності.

Основу профілактики становлять психо-біологічні умови та психо-педагогічні фактори, що призводять до певних відхилень у соціальному статусі підлітка, які проявляються в стані здоров'я, організації життя і, звичайно, поведінці [17].

Одним із перших словників, у якому використано термін «профілактика», був словник іншомовного походження, який тлумачив визначення терміну так:

«Профілактика - це наука, яка вивчає умови, що запобігають хворобам і захищають людей від них» [27].

Профілактика означає попередження можливості фізичного, психологічного чи соціокультурного конфлікту з боку груп ризику в конкретній популяції, збереження та захисту нормального рівня життя, сприяння досягненню та підтримці здоров'я осіб, визначення цілей та свого внутрішнього потенціалу [27].

Сучасні дослідники в галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи визначають профілактику як процеси або заходи, спрямовані на запобігання виникненню та прогресуванню відхилень у розвитку, вихованні особистості, загалом це комплекс профілактичних заходів, що здійснюються через загальнодоступні медичні, психологічні та соціально-педагогічні організації підтримки [13].

Т. Журавель визначає поняття соціальної профілактики, як основною специфічною категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи [3].

У соціології профілактика пов'язана з охороною здоров'я, поліпшенням фізичного розвитку населення, забезпеченням довголіття і взагалі вжиттям заходів щодо виявлення, обмеження або усунення факторів, які викликають протиправні явища.

Профілактика, у розумінні А. Капської, - це: «Економічний, політичний, правовий, медичний, психологічний комплекс виховних заходів» [11].

Профілактика (з грецької - «запобіжний») - система протидії, спрямована на запобігання виникненню та поширенню негативних наслідків. [17]

Психіатрія та психологія найчастіше визначають профілактику у суто медичному контексті як набір втручань, спрямованих на запобігання психічним і поведінковим розладам, підтримку психічного здоров'я, запобігання розвитку та рецидиву захворювань. Причини захворювань та профілактика їх розвитку в організмі. Рання діагностика та лікування захворювань, а також вживання заходів щодо запобігання рецидивів і хронізації захворювань.

За Т. Журавель, соціально-педагогічна профілактика – це соціальне, виховне, психологічне та соціальне втручання, спрямоване на розпізнавання та попередження негативних соціальних явищ у суспільстві дітей та молоді, створення умов для їх успішного розвитку, комплекс медико-правових засобів.

Соціально-педагогічна профілактика - це система соціально-виховних заходів, спрямованих на створення оптимальних соціальних умов для розвитку дітей і молоді та сприяння розвитку різноманітних форм діяльності [3].

Т. Журавель відмітила у своєму дослідженні, а О. Безпалько зазначила, що Соціальна профілактика - напрямок соціально-виховної діяльності, соціальної, економічної, політичної, правової, медико-психологічної, соціальної, призначений для попередження, обмеження та локалізації негативних явищ у соціальному середовищі, що включає комплекс виховних заходів [3; 2].

Враховуючи наведені вище визначення, ми пропонуємо розуміти техніку протидії булінгу як набір знань про методи, засоби, прийоми та політику поведінки опонентів і третіх осіб для впливу на передситуацію булінгу, вирішуючи існуючі конфлікти.

Отже, соціальна профілактика є одним з видів соціальної роботи, де дослідники в галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи під профілактикою розуміють сукупність заходів спрямованих на запобігання виникненню та прогресуванню відхилень у розвитку, навчанні та вихованні індивідів; ряд вжитих запобіжних заходів; організація загальнодоступної медичної психологічної та соціально-освітньої підтримки.

1.2 Засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у період воєнних дій.

У той час коли в Україні відбуваються такі жахливі та болючі процеси військового характеру, питання соціально-педагогічної профілактики стоїть дуже гостро, тому, особливу увагу ми приділили саме засобам соціально-педагогічної профілактики в період воєнних дій.

Засоби соціально-педагогічної профілактики – це система науково обґрунтованих заходів, спрямованих на попередження відхилень у розвитку особистості та поведінці дітей і підлітків.

На територіях України, де відбулась деокупація та, які знаходяться під контролем української влади, науковці провели дослідження і визначали напрями соціально-педагогічної профілактики.

Х. Ткачук провела наукове дослідження за допомогою анкетування в якому взяли участь 20 підлітків, серед яких 11 хлопців та 9 дівчат. Опитування показало, що 56% підлітків зазнавали цькування в соціальних мережах. Види кіберзалякувань, які найчастіше називали респонденти, це моральне (45%) і цькування (45%). Не великі показники зустрічаються у розголошенні персональних даних (10%). На запитання, хто зловмисник у віртуальному світі, 40% підлітків відповіли, що незнайомиць, 40% що друг, 12% знали когось, 8% не відповіли [21].

Засоби соціально-педагогічної профілактики реалізуються через методи, форми і одним з найбільш поширених і популярних методів збору первинної соціологічної інформації є опитування.

Р. Павелків, визначає опитування як популярний метод психологічного дослідження, збору первинної інформації, заснований на прямих (бесіда, інтерв'ю) або опосередкованих (анкетування) психологічних взаємодіях дослідників і респондентів [3].

К. Самойчук зазначає, що метод (грецькою *methodos*) – пізнання і вивчення явищ природи і суспільного життя, набір практичних або теоретичних прийомів або операцій для роботи з дійсністю, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання. Різниця між методом і теорією є функціональною, оскільки метод був розроблений як теоретичний результат попередньої роботи, він служить відправною точкою та передумовою для майбутніх досліджень [24].

Т. Соколенко визначає метод бесіда, як один із найдавніших і найпопулярніших методів навчання, де основною функцією цього методу є мотивація та стимулювання [22].

Бесіда – це метод навчання, який можна використовувати на будь-якому етапі навчання з різними виховними цілями. Перевірка домашньої та самостійної роботи, пояснення нового змісту, виправлення та повторення теми [7].

А. Мітлош стверджує, що метод інтерв'ю слід розуміти як зустріч, під час якої автор, репортер або коментатор отримує інформацію від співрозмовника для публікації [13].

В. Бажанюк визначає, що тест (test) – англійське слово, означає іспит, спроба, перевірка. Тест - стандартизоване завдання, з якого робляться висновки про знання та вміння особи, яка складає дане завдання [13].

О. Степаненко зазначає, що анкетування – це метод масового збору матеріалу за допомогою спеціально розроблених анкет, які називають анкетуванням. Даний тип опитування вимагає від респондентів відповіді на спеціально сформоване запитання, яке також містить інформацію про соціально-демографічні характеристики респондентів [24].

У період воєнних дій на території України, педагоги, батьки підлітків, фахівці соціальної сфери стикаються з новими та дедалі складнішими викликами. Важко уявити життя без сучасних інформаційних технологій і навіть Інтернету, але не завжди все нове є позитивним для дитини.

Прогрес інформаційно-комунікаційних технологій змінює наш світ, а разом з ним і умови, в яких діти ростуть, навчаються та розвиваються. Технології не тільки дають нам нові можливості, але й створюють нові загрози.

Профілактика булінгу у воєнний час на звільнених та підконтрольних окупантами територіях України, може бути реалізовано на індивідуальному, груповому, загальношкільному та суспільному рівнях. Щоб запобігти явищу булінгу/кібербулінгу в навчальних закладах, рекомендується вживати педагогам, соціальним педагогам деяких запобіжних заходів, зокрема: форум-театри; мозковий штурм; робота в малих групах; аналіз правових ситуацій; дискусії; рольові ігри; відео лекторії; флешмоб; воркшоп; квести; тематичні просвітницькі тижні, коворкінг, шкільні медіації; ігрові техніки «Коло»; «Педагогічне

переживання»; служби порятунку; телефон довіри; програми профілактики булінгу [1; 12].

Форми роботи соціальних педагогів з протидії булінгу в закладах середньої освіти:

- Класні години. Проводьте короткі, але часті розмови, які не стануть рутиною;
- Бесіди з дітьми спеціалістами психологічної служби навчального закладу. - Шкільні завдання та конкурси;
- Виставка плакатів, документів тощо;
  - Участь у різноманітних масових заходах;
  - Читання та обговорення книг про проблеми булінгу/кібербулінгу;
  - Перегляд, обговорення фільмів та відео на подібні теми. Більшість учнів переймаються почуттям жертви булінгу, коли бачать, що відбувається на екрані;
    - Драматичні постановки на тему булінгу. Правильний підбір акторів, гарна підготовка та гра акторів допоможуть донести до глядача принципи доброти та поваги;
    - Психологічні та педагогічні тренінги, рольові ігри.

У зв'язку з запровадженням воєнного стану та переходом більшості закладів середньої освіти на дистанційну форму навчання, робота соціальних педагогів з профілактики та виявлення булінгу (цькування) здебільшого проводиться дистанційно з використанням веб простору.

Форми онлайн роботи соціальних педагогів з профілактики кібербулінгу в середовищі підлітків:

- Проведення вебінарів, вебконференцій, онлайн-студій;
- Листування в вайбері та інших мобільних додатках, які призначені для спілкування;
- Створення підлітками власних оригінальних плакатів проти наклепів. Для домашнього навчання діти можуть використовувати

такі програми, як Padlet, щоб розміщувати свої роботи на шкільному веб-сайті та віртуальних дошках оголошень, а також відкривати доступ до файлів для створення слайд-шоу на Google Диску;

- Розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів на сайтах навчальних закладів, сторінках практикуючих психологів/соціальних педагогів, соціальних групах Інтернету [15].

Таким чином, кожен із зазначених видів діяльності розвиває соціальні та комунікативні навички підлітків у протистоянні від кібербулінгу. Здатність поважати думку інших, висловлювати власну позицію, ефективно працювати в команді.

У сучасному цивілізованому світі, булінг вважається досить серйозною соціальною проблемою, проте закордонна практика показала, що ефективна профілактика явищ булінгу знаходиться на рівні профілактики.

Водночас українське законодавство працює лише з точки зору правоохоронних органів, оминаючи питання булінгу, що негативно впливає на процес створення безконфліктного середовища для підлітків, оскільки пошук шляхів вирішення конфліктних ситуацій мирним шляхом вимагає зусиль і часу, діти використовують насильницькі засоби вирішення власних стосунків.

Батькам, підліткам потрібно пам'ятати, що булінг – це не ситуативне явище, коли відбувається в підлітковій групі, то, безсумнівно, впливає на всіх її учасників, приписуючи кожному учаснику певну соціальну роль, а мінімізувати її вплив дуже важко, тому в першочергову увагу слід зосередити увагу на запобіганні булінгу, коли ще є шанс помітити зародки дискримінаційної поведінки в дітей та вчасно покінчити з нею. На фоні поширення агресивної, насильницької поведінки серед підлітків у період воєнних дій необхідною ділянкою роботи соціального педагога виступає профілактична діяльність.

Основним напрямком профілактики є формування загальної медіакультури у сфері застосування інформаційно-комунікаційних технологій через впровадження єдиних правил, формування громадської думки, формування

командного духу в класі, колективах, здорових спільнотах, закладах середньої освіти [15].

Важливим аспектом профілактики кібербулінгу є створення в навчальних закладах атмосфери високої духовності та поваги до особистості, її внутрішнього світу. Діти повинні відчувати себе цінними та потрібними, адже кожна особистість прагне до гармонійного життя і таким чином намагається втекти від якихось життєвих ситуацій і проблем, які вважає нестерпними і нерозв'язними. У дітей завжди є таємний світ, гра та секрети від дорослих. Секрети сучасного покоління віртуальні і не часто очевидні для дорослих. Дорослі, які не знайомі з дитячими іграшками в Інтернеті, бояться віртуального світу, тому що не можуть порівнювати свій власний досвід дитинства з досвідом власних дітей, вчити їх духовних цінностей або бути для них авторитетом у цьому питанні.

Щоб запобігти насильству та боротися з булінгом у освітньому середовищі, педагоги, особливо класні керівники, мають відслідковувати тенденції до застосування булінгу чи кібербулінгу в середовищі учнів, щоб вчасно виявляти випадки насильства та відреагувати.

Побудова довірливих стосунків з підлітками може спонукати їх говорити про свої проблеми із класними керівниками, практичними психологами, соціальними педагогами, батьками. Спокійні та врівноважені розмови важливі для зниження рівня тривоги та агресії як у дітей, так і у дорослих підлітків.

Американський прихильник кібербезпеки П. Афтаб запропонував типологію булерів:

- 1) Ангел помсти;
- 2) Погана дівчинка;
- 3) Владолюбці;
- 4) Ненависні [26].

Ангел помсти - це особа, яка відтворює стратегію помсти, тому що сама зазнала знущань у минулому, а головна мета - помститися світу за свої страждання.

Погані дівчата - це зловмисники, які намагаються використовувати кіберзалежування як форму розваги, не підозрюючи про наслідки (як для себе, так і для своїх жертв).

Шукач влади - це тип хулігана, який використовує оточуючих, щоб отримати владу та контроль над іншими.

Ненависні – злочинці, які чинять тиск без мотиву чи конкретної стратегії, свого роду це «емоційний вампір», який живиться почуттями страху і болю інших [26].

Ю. Букіна, дослідниця з психології, зазначала, що програма протидії булінгу Дана Олвеуса наразі вважається однією з найбільш досліджених і ефективних, яка базується на чотирьох основних принципах:

- Створіть шкільне (в ідеалі домашнє) середовище, яке характеризується теплотою, позитивним інтересом і залученістю дорослих;
- Змінені рамки та обмеження неприйнятної поведінки;
- Послідовне застосування некаральних і нефізичних санкцій за неприйнятну поведінку та порушення правил;
- Наявність дорослої особи, яка виступає як авторитет і як зразок позитивної поведінки [14].

Програма має два напрямки профілактики запобігання булінгу та реагування на булінг.

Превентивна частина програми протидії булінгу Дана Олвеуса включає:

- Стосунки між учасниками створюють атмосферу поваги та позитиву;
- Розповісти учням, персоналу та батькам про типи булінгу та його наслідки;
- Зовнішні програми протидії булінгу для учнів груп ризику;
- Щорічне дослідження булінгу в закладах освіти;
- Чітке та доступне документування прав та обов'язків здобувачів освіти [33].

Програми протидії булінгу Дана Олвеуса містить реалізації таких соціальних та педагогічних дій:

- Обов'язкові регулярні зустрічі в закладах середньої освіти на теми, пов'язані з жертвами булінгу;
- Покращений нагляд за підлітками під час перерв та обіду;
- Створення атмосфери довіри, де підлітки можуть говорити про свій «біль», і мати когось, з ким можна поговорити;
- Група педагогів, відданих розвитку екологічного та позитивного соціального середовища в закладі освіти;
- Важливо мати контактну особу, якій можна зателефонувати анонімно або відкрито для обговорення питань булінгу;
- Регулярні зустрічі з батьками та адміністрацією закладу освіти;
- Організація батьківських груп;
- Створення привабливих ігрових зон в закладах середньої освіти, щоб заохочувати дітей до ігор і відволікати їх від небажаної поведінки [33].

Профілактика булінгу на рівні шкільного класу виглядає так:

- Примусове створення класних правил проти булінгу;
- Правила створюються та обговорюються всіма учнями з педагогами;
- Регулярні зустрічі різних класів;
- Організація рольових ігор, читання та обговорення літератури;
- Адаптація освітніх модальностей, які сприяють співпраці між студентами;
- Регулярна спільна діяльність учнів класу.

Втручання соціальних педагогів, психологів у протидію булінгу на індивідуальному рівні базується на таких ключових позиціях:

- Серйозні розмови між кривдниками та жертвами;
- Серйозні розмови з батьками учнів, які потрапили в ситуації булінгу;
- За потреби буде змінено клас чи заклад середньої світи жертви, кривдника;

- Серйозні розмови з батьками учнів, які потрапили в ситуації булінгу;
- Ідеї батьків і вчителів щодо вирішення ситуацій;
- «Нейтральна» підтримка підлітків;
- Допомога та підтримка батьків;
- Дискусійна група для батьків кривдників та потерпілих [33].

Програма протидії булінгу Дана Олвеуса пропонує такі практичні стратегії продуктивного реагування:

- Чітко розроблені і пояснені учням, як повідомити про випадок булінгу;
- На сайті закладу освіти є кнопка «Повідомити про булінг»;
- Подолання наслідків булінгу - використання моделей відновного правосуддя для нормалізації стосунків після випадків булінгу;
- Дисциплінарні стягнення винних у булінгу;
- Доступ до шкільного психолога та/або стороннього агентства (за потреби).

Про ефективність програми *Дана Олвеуса* свідчить той факт, що вона вже майже 10 років використовується не лише в Норвегії, а й у Бельгії, Німеччині, Ірландії, Малайзії, Швеції, Литві та Великобританії.

Дослідження канадських вчених А. Чарач, Д. Пеплер, С. Зайглер показало, що більшість учнів розповідає про булінг батькам, а не педагогам [26].

Таким чином, пріоритетним напрямом діяльності проти булінгу в Канаді є налагодження спілкування та співпраці між школами та батьками для підтримки учнів і жертв булінгу [26].

Канадські заклади освіти проводять інформаційні сесії для батьків, щоб дізнатися про проблеми булінгу. Наприклад: Навчіться усвідомлювати, що ваша дитина є жертвою булінгу. Отримайте поради щодо того, як підтримати свою дитину та що робити, якщо ваша дитина піддається булінгу. Крім того, представники батьків утворюють батьківські ради та беруть участь у розробці загальношкільного плану протидії булінгу [28].

Засобами соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків виступають правила онлайн – етикету:

1. *Не поспішайте викидати свій негатив у кіберпростір.* Перш ніж відповідати на образливе повідомлення, слід проконсультуватися з дорослим. Оскільки емоції можуть вводити в оману поведінку та погіршувати конфлікти.

2. *Ви повинні створити репутацію.* Інтернет-середовище часто створює ілюзію свободи через анонімність, але рано чи пізно все проясниться. Існує спосіб побачити, хто надіслав повідомлення та хто є власником сторінки. Одне золоте правило діє як у віртуальному, так і в реальному світі: ставтеся до інших так, як хотіли б, щоб ставилися до вас. Крім того, Інтернет фіксує історію публічної поведінки учасників, що визначає їх онлайн-репутацію — збірний образ людини в очах інших учасників. Він легко забруднюється, а назад вже виправити дуже складно.

3. *Поважайте факти.* Ви повинні пояснити це своїй дитині. Якщо її образило повідомлення чи зображення на веб-сайті, правильно вимкнути екран і негайно звернутися за порадою до батьків. Діти - підлітки можуть самостійно зберігати або роздруковувати сторінки та обговорювати їх з батьками, коли їм зручно [21].

4. *Деякі дії слід ігнорувати.* Поодинокі заперечення слід ігнорувати, а в більшості випадків на цьому все і закінчиться.

5. *Іноді не варто ігнорувати.* Навіть якщо відправник невідомий, якщо лист систематично містить погрози життю чи здоров'ю, порнографію, зверніться до місцевого телефону чи інтернет-провайдера з цієї причини. Також необхідно відвідати інспектора дільничного відділення поліції по роботі з неповнолітніми (тому важливо копіювати повідомлення з погрозами). Якщо на сайті оприлюднено образливу інформацію, варто звернутися до адміністратора з проханням видалити цю інформацію [12].

Вирішальна роль у профілактиці булінгу/кібербулінгу належить педагогічним та соціально-педагогічним працівникам, проте визначення даної проблеми потребує системного підходу та підтримки адміністрації закладів

освіти, батьків, представників місцевої та державної влади, тому механізми діяльності соціального педагога в закладах середньої освіти у випадку виявлення кібербулінгу, ми відобразили в Рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Дії соціального педагога у випадку виявлення кібербулінгу.

Виконуючи спростережувальну роботу, соціальні педагоги мають звертати увагу не лише на дітей, які можуть бути потенційними жертвами кібербулінгу, а й на дітей, які можуть бути кривдниками.

Л. Найдьонова стверджує, що дослідження булінгу в традиційних «судах» чи «школах» підтверджують, що булінг має соціально-психологічну природу, а не індивідуально-психологічну. Агресивні напади ймовірного булера впливають на більшість членів групи, але не всі стають жертвами постійного булінгу. Існує тісний зв'язок між поведінковими та особистісними рисами жертв і насильницькими злочинами, скоєними проти них. Можна провести паралель між моделями поведінки жертв булінгу та кібербулінгу, показуючи, що в обох

випадках існує чітке уявлення про «жертву». Необхідно підкреслити, що будь-яка дитина може стати жертвою насильства [7].

Як припускає Д. Олвеус, можна ідентифікувати деталі жертв кібербулінгу на основі психологічних та педагогічних висновків:

- Підвищений або високий рівень тривоги, нещастя та занепокоєння, а також низька або занижена самооцінка;
- Віддають перевагу спілкуванню зі старшими дітьми та дорослими, так як не має близьких друзів серед однолітків;
- Сором'язливі, боязкі, чутливі;
- Схильні до депресії;
- Діти, які фізично слабші за однолітків.

Також жертвами булінгу є підлітки, які:

- Пасивно очікують насильства з боку нападника;
- Самотні;
- Мають негативний життєвий досвід;
- Походять із соціально незахищеної сім'ї;
- Зазнають фізичного насильства в сім'ї;
- Не довіряють своїм педагогам, щоб захистили їх;
- Факти насильства та знущань замовчують;
- Не вважають себе важливими особами;
- Насильство сприймається як норма.

Підлітки, які стають булерами, мають наступні характеристики:

- Високий рівень самооцінки;
- Низька самооцінка компенсується приниженням слабких;
- Вірять в те, що «правлячи» легше отримати бажане;
- Відсутність співчуття до жертв;
- Фізично міцний;
- Збудливий;
- Імпульсивні діти з агресивною поведінкою.

Булінг також може бути спричинений підлітками, які хочуть:

- Стати керівником дослідницької групи;
- Вони хочуть бути в центрі уваги;
- Вважають, що вони кращі за своїх жертв;
- Самостверджуються через знущання над жертвами;
- Мають низький самоконтроль [7].

Визначені характерні риси підлітків можуть бути притаманні для кіберзалежувачів і жертв кібернасильства, але вони не є обов'язковими.

Дійсно, фізично слабка дитина з низькою самооцінкою може переслідувати когось у кіберпросторі, який завдає їй шкоди в реальному житті. Коли мати чи тато дізнаються, що їх дитина агресор, природно шукати причини такої поведінки в сім'ї, а в деяких випадках відправте підлітка до спортивного відділу, де вона зможе продемонструвати свої лідерські здібності без шкоди для фізичного чи психічного здоров'я інших, підготувати її до сімейної терапії або пояснити ступінь юридичної відповідальності за свою поведінку. Часто потрібно і те, й інше.

М. Корнієнко та О. Міхеєва зазначали, що кібербулінг є формою психологічного насильства, де у більшості випадків жертвами кібербулінгу стають підлітки, які позбавлені батьківської опіки та уваги і не мають емоційного зв'язку з батьками.

Підлітки, які зазнали жорстокості батьків, вороже сприймають світ і часто стають жертвами насильства в реальному житті, навіть вчиняючи акти насильства над слабшими за себе.

Підлітки, які виростили під гнітом батьків, завжди підкоряються власній волі і не можуть висловити власну думку. Підлітки з психофізичними особливостями (різні форми розумової відсталості, психози, заяча губа, вовча паща, тощо). Підлітки народжені в сім'ях з низьким соціальним статусом.

Різниця між кібербулінгом і булінгом визначається особливостями Інтернет-середовища. Анонімність, здатність змінювати особистість,

охоплюючи широку аудиторію (особливо ефективна для поширення пліток), і здатність тримати жертв у страху та тривожності будь-коли та будь-де.

Ідентифікувати кіберпереслідувача у випадку кіберзалякування майже неможливо, коли зловмисника можна стримати можливими наслідками його дій, а не моральними аргументами у випадку залякування.

Кібернасильство не означає переривання або відволікання від ключових видів діяльності.

Детальніше розглянемо характеристики кібербулінгу:

- Анонімність;
- Безперервність;
- Незліченна кількість невидимих свідків;
- Відсутність зворотного зв'язку та явища розгальмування.

На відміну від традиційного переслідування, де зловмисник є особисто знайомим і ухиляється, булери часто анонімні в кіберпросторі.

Жертви не знають, чи це один булер, чи декілька. Це хлопчик чи дівчинка. Старший чи молодший? Якщо вони знають один одного і друзі можуть це зробити. Така тривога підживлюється страхом, і жертва на основі особистого минулого досвіду та особистого життєвого досвіду усвідомлює могутність і силу агресора і, відповідно, свою власну вразливість. Таким чином, кібербулінг може бути особливо небезпечним для дітей і молодих людей, які пережили травматичний досвід або зазнали ізоляції та непорозуміння у своїх сім'ях. [24].

Х. Ткачук зазначила, що незважаючи на освітні заходи у випадку підліткового кібербулінгу, існує потреба у співпраці між соціальними – педагогами та батьками. Неможливо обійти жодну зі сторін у вирішенні кризового питання. Якщо єдиним рішенням для батьків є обмеження доступу дітей до Інтернету, ви помиляєтеся, це часто є причиною того, чому діти приховують випадки кіберзалякування, щоб уникнути недоступності своїх пристроїв, тому в таких випадках необхідно допомогти підлітку, не погіршуючи ситуацію почати обговорення з ним правил користування медіа-простором, що дає підліткам позитивний емоційний ресурс, заспокоєння та підтримку.

Якщо батькам стає відомо про випадки кібербулінгу, також варто попередити педагогів і повідомити їм про існування проблеми [17].

Інциденти кібербулінгу тримаються в таємниці через відсутність спілкування між дітьми та батьками, де батьки повинні уважно прислухатися до поведінки своїх дітей у віртуальному середовищі. Знайдіть час, щоб ознайомитися з веб-сайтами та кібертехнологіями, якими користується ваша дитина. Після проведення часу в Інтернеті варто звернути увагу на стан дітей та підлітків. Можливо, ваша дитина засмучена через те, що вона онлайн, не може спілкуватися зі своїми друзями або тому, що вона погано навчається в школі. Це негативні ознаки, які вказують на специфічні проблеми підлітка в соціальних мережах.

У випадку кібербулінгу, батьки повинні допомогти своїм дітям вирішити складну проблему і не залишати їх наодинці з цією проблемою. Негативні повідомлення можуть не перетворитися на серйозне кіберзалякування, але все одно варто зберігати надіслані повідомлення.

Якщо ваша дитина вражена інформацією, якою вона ділиться, не шокуйте її своєю реакцією. Треба спокійно реагувати на події й ні в якому разі не допускати покарання за довіру. Дитина не винна в чужій агресії, вона вже страждає, бо наступного разу не звернеться за допомогою, якщо її не підтримають.

Наступним кроком є обговорення ситуації з дитиною. Слухайте уважно і не піддавайтеся на критику, а потім, залежно від масштабу проблеми, разом ухваліть рішення.

Правила запобігання кібербулінгу для батьків.

- Батьки повинні стежити за діяльністю своїх дітей в Інтернеті, в міру, звичайно. Ні в якому разі не заходити на сторінку дитини без її дозволу, що може погіршити відносини батьків і дітей. Час від часу ви можете заявити, що дбаєте про безпеку вашої дитини, переглядаючи її історію відвідувань або обмежуючи кількість часу, який вона проводить на ресурсах Інтернету. Відвертість і чесність - ось запорука найкращих стосунків у вихованні;

- Будьте в курсі новітніх технологій і навчіть дитину основним правилам спілкування в соціальних мережах, де віртуальні світи не звільняють вас від обов'язків.
- Спілкування та інтерес до життя вашої дитини є одними з найважливіших заходів проти кібербулінгу;
- Спостережливість - проведіть експеримент, тобто уважно спостерігайте за дитиною протягом тижня і фіксуйте будь-які раптові зміни в поведінці або прояви емоцій (настрою). Поєднайте власні спостереження з використанням інтернет-ресурсів, якими користується ваша дитина [16].

Отже, найпростіший спосіб запобігти кібербулінгу – проводити більше часу з дитиною-підлітком (приклади показують, як можна і потрібно спілкуватися в реальному та віртуальному житті), адже тільки батьки можуть підтримати своїх дітей у будь-якій ситуації. Найкращий спосіб спілкування з підлітками – це розмови з їхніми однолітками, а не через правила, нав'язані наставниками. Обмінюйтесь ідеями, разом встановлюйте та укладайте домовленості.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Отже, ми проаналізували інформацію стосовно теми кібербулінгу в середовищі підлітків, сутність понять «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціальна профілактика» та «засоби соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у період воєнних дій» розкриті в повній мірі.

У цьому розділі ми зібрали рекомендації для батьків щодо ефективного підвищення обізнаності та запобігання кібербулінгу вдома та закладах середньої освіти.

Таким чином, соціальним педагогам необхідно створювати умови для розвитку емоційного інтелекту дітей – майбутніх представників суспільства, для цього потрібно докладати максимум зусиль, щоб антибулінговий закон запрацював у повному обсязі, як захисний елемент, а не виключно як каральний інструмент.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.

2.1 Етапи проведення соціально-педагогічного дослідження профілактики кібербулінгу серед підлітків в період воєнних дій.

Етапами профілактики кібербулінгу є перший - підготовчий, який включає в себе знайомство із учнями, визначення рівня впливу кібербулінгу серед підлітків, розробка анкети. Другий етап - процес проведення анкетування. Третій етап – результат проведеного дослідження.

Для практичного визначення рівня впливу кібербулінгу серед підлітків в період бойових дій на території України, було організовано і проведено емпіричне дослідження на базі гімназії №80, м. Запоріжжя, де вибірку дослідження склали 19 осіб підліткового віку. На початок 2022 – 2023 навчального року загальна кількість учнів становила 606 осіб, кількість класів - 18.

Вибірку дослідження склали 19 осіб підліткового віку, які навчаються у гімназії. Вік опитуваних підлітків становив від 13 до 14 років, серед них були 15 хлопчиків та 4 дівчаток. У цьому навчальному закладі функціонує психологічна служба, до складу якої входять практичний психолог та соціальний педагог, тому в школах учні не лише отримують якісну освіту, а й соціально-педагогічну допомогу.

Для досягнення поставленої мети дослідження, ми вирішили виконати наступні завдання:

- 1) Визначали вибірку опитуваних підлітків – 19 осіб.
- 2) Обирали психодіагностичний інструментарій для дослідження кібербулінгу в воєнний час у підлітків;

3) Проводили опитування учнів, опрацьовувала отримані результати, на їх основі зроблено висновок, який % підлітків страждає від кібербулінгу під час війни.

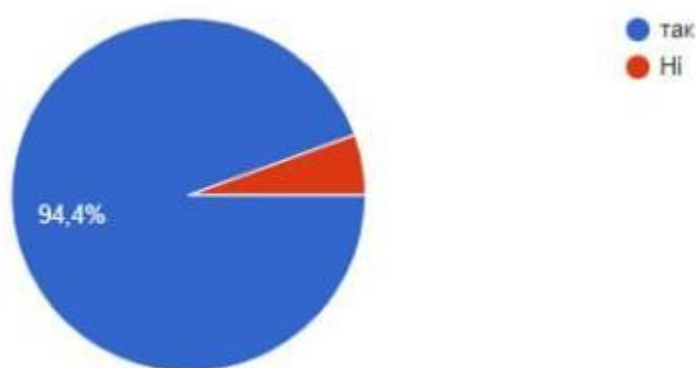
4) Застосували програму задля профілактики кібербулінгу в період воєнних дій.

Перед тим, як обґрунтувати програму соціально-педагогічної профілактики підліткового кібербулінгу, нами була проведена діагностична робота, яка здійснювалася за напрямом - діагностика рівня схильності кібербулінгу підлітків 7- Б класу до кібербулінгу у воєнний час.

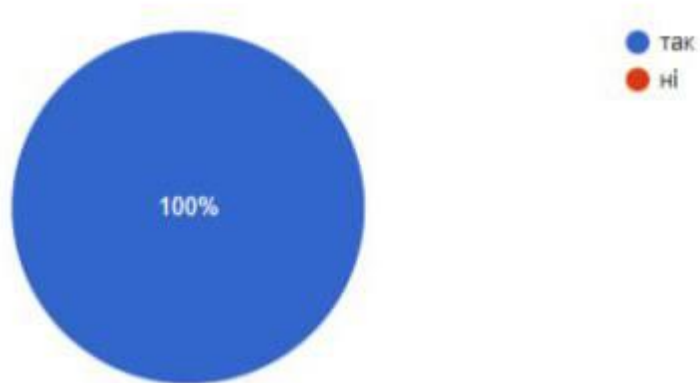
Для діагностики рівня проявів кібербулінгу в воєнний час серед підлітків нами було проведено анкетування (див. Додаток А). Ми обрали цей метод, тому що за допомогою анкетування можна точно та швидко діагностувати, зібрати інформацію.

Анкета складається з восьми запитань із варіантами відповідей. За допомогою кожного з них ми зробили аналіз та дослідили рівень поширення кібербулінгу в закладі середньої освіти під час воєнних дій.

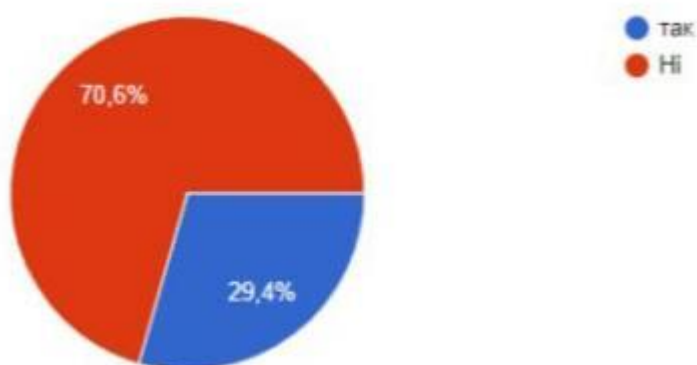
Таким чином, результати анкетування вказало, що:

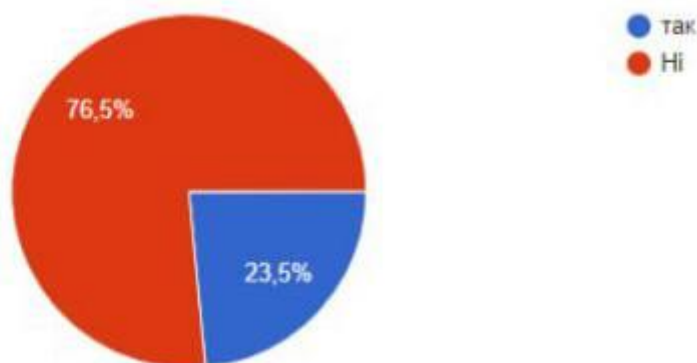
- 94,4% підлітків зазначили, що користуються комп'ютером, мобільним телефоном за допомогою інтернету;

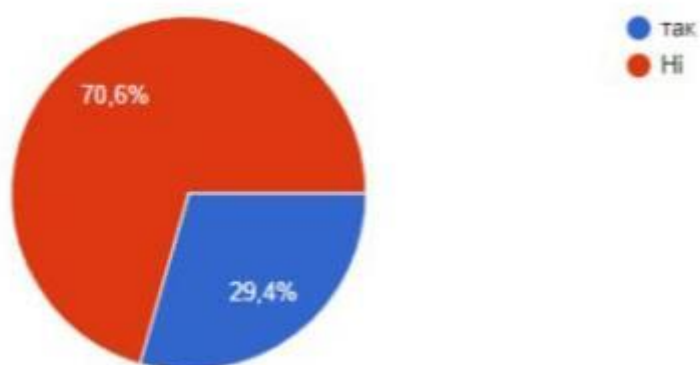
- 100% опитуваних підлітків користуються соціальними мережами;

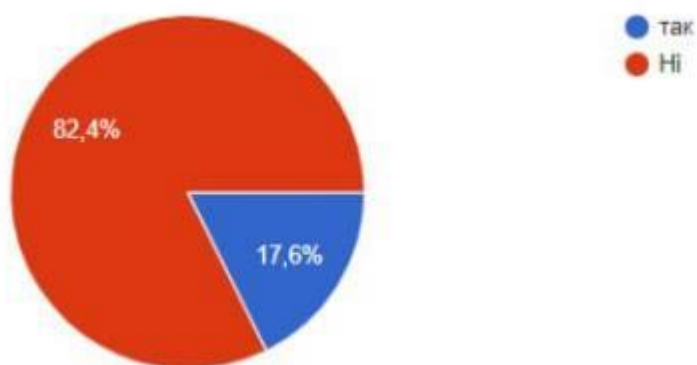
- 29,4% підліткам доводилося переглядати онлайн-групи (спільноти) або веб-сайти, відео в Інтернеті та опитування де б висміювалась якась особа;

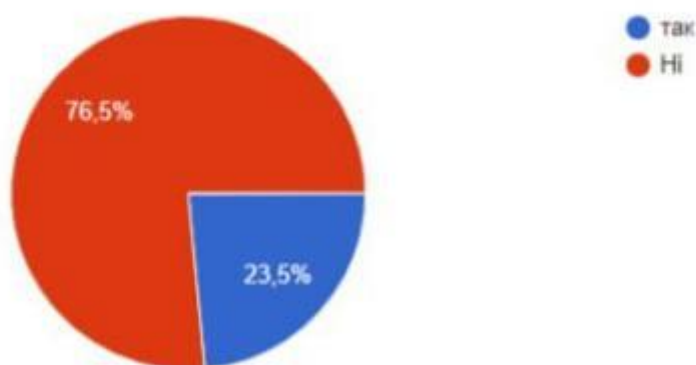
-23,5 % підлітків зазначили, що були свідком онлайн-гри, чату чи дискусії, де виявлялися б нападки чи жорстокість щодо якоїсь особи;

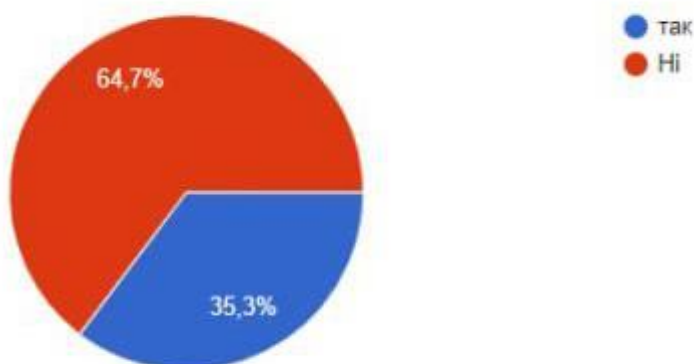
- 29,4 % підлітків зазначили, що колись створювали фальшивий профіль або навмисно приховували своє ім'я в мережі;

- 17,6% підлітків зазначило, що надсилали коли-небудь якісь повідомлення, використовуючи чужий телефон чи акаунт у мережі;

- 23,5% підлітків зазначило, що коли-небудь переслали листа, повідомлення в чаті або фотографію без дозволу їх оригінального адресанта;

- 35,3% підлітків розміщували онлайн фото або відео з особами без їхнього дозволу.

Отже, на основі визначених показників ми змогли виявити, що підлітки ознайомлені з поняттям кібербулінг і звичайно, що вони мають вплив від навколишнього середовища. У процесі експериментального дослідження більша частина підлітків відповіли «ТАК» на запитання 1-2, що дає нам розуміння, що вони є потенційною жертвою кібербулінгу.

Основними компонентами дослідження є процес спостереження, підготовка та обробка отриманих результатів, якісний та кількісний аналіз досліджуваних показників, їх графічне зображення.

2.2. Соціально-педагогічні методики профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.

У зв'язку з воєнними діями на території України соціально-педагогічні методики мають важливе значення для визначення профілактики кібербулінгу серед підлітків, так як певна частина підлітків знаходиться в окупованих та деокупованих містах України

Н. Рудкевич зазначає, що соціально-педагогічна робота з сім'єю - це система взаємодії соціальних інститутів держави, суспільства, яка забезпечує можливість поліпшення матеріально-побутових умов життя сім'ї, розширення встановлених прав і свобод [13].

Соціально-педагогічна діагностика - це спеціально організована процедура отримання інформації про вплив різних факторів на особистість і суспільство, метою якої є виявлення відхилень у психологічних та педагогічних якостях особистості, виявляє зневаги та недоліки соціального виховання, ставить соціальні діагнози на основі узагальнених даних і визначає тип підтримки необхідної для вирішення виявлених індивідуальних життєвих проблем, планує діяльність.

Предметом соціально-педагогічної діагностики є особливості розвитку складних життєвих ситуацій особистості, її поведінки та вчинків, індивідуальних і сімейних можливостей [27].

Соціально-педагогічна діагностика збирає інформацію про вплив соціально-психологічних, освітніх, екологічних і соціологічних факторів на особистість і суспільство, з метою підвищення ефективності виховних факторів, зокрема це організований пізнавальний процес.

Соціально-педагогічні діагностики є виховними за своїм змістом і очікуваними результатами та психологічними за методами [23].

Для діагностики профілактики кібербулінгу нами було проведено анкетування та вирішили застосувати методику Л. Найдьонова для більш точних показників профілактики кібербулінгу в період воєнних дій.

Л. Найдьонова зазначила, що кіберпростір є частиною нашої щоденної роботи і важливий елемент соціалізації.

Діагностика рівня інформаційної безпеки під час навчання може значно додати загальну інформацію про безпеку освітнього середовища в закладі середньої освіти.

Методики профілактики кібербулінгу за Л.Найдьонову:

1. Діагностична методика «Повітряні кульки»;
2. Перелік ігор «10 веселинок»;
3. Соціальна гра Горна «Коржик»;
4. Напівпроективна методика для детального дослідження булінгу (цькування) «Ситуація».

Нами було обрано дві перші методики:

1. Діагностична методика «Повітряні кульки».

Мета: відстежити емоційну атмосферу у колективі в ігровій формі та визначити дітей, які є потенційними жертвами чи агресорами.

Цільова аудиторія: група підлітків.

Обладнання та матеріали: спеціально роздруковані зображення повітряних кульок різного кольору та з різним виразом обличчя (наприклад: жовтий – спокійний, зелений – веселий, чорний - байдужий, блакитний – сумний, синій – втомлений, помаранчевий – сердитий, червоний – роздратований, гнівний тощо), хмарний будиночок зі спеціальною кишенею для кульок.

Проведення методики: Щоранку педагог пропонує дітям вибрати одну кульку, яка їм подобається, і покласти її в хмаринку. Педагогу важливо спостерігати за сумними, втомленими та апатичними виразами обличчя дітей, які на початку дня. Чимало важливо помічати злі кульки. В кінці дня дітям пропонується знову повернутися до кульок і вибрати кульку, яка їм зараз подобається, або ж залишать ту, що була вранці. Тут також важливо звернути

увагу на кулі сумного і спокійного настрою. У яких дітей вони з'явилися, чи залишилися з ранку. Регулярно проводячи такий емоційний моніторинг, ми можемо стежити за постійним настроєм дітей, настроєм групи (класу) в цілому, чи є діти пригнічені або дуже злі. Такі спостереження допомагають виявити проблеми на ранньому рівні та запровадити глибші, значущі методи діагностики.

2. Перелік ігор «10 веселинок».

Зупинка і регулювання швидкості (уважність і гальмування)

1. «Червоне і зелене». Діти рухаються, коли горить зелене світло, і зупиняються, коли світло червоне. Не їдьте вперед, коли горить червоне світло світлофора.

2. «Заморожений танець». Як тільки музика замовкає, діти повинні завмерти.

3. «Рух кольору». Необхідно пояснити дітям, що вони можуть вільно пересуватися по кімнаті. Однак швидкість руху залежить від кольору листка, який ви розглядаєте. Зелений означає швидкий рух, жовтий означає нормальний крок, синій означає повільний крок, а червоний означає зупинку. Спробуйте тренувати різні спортивні навички, наприклад біг на місці, марш, плавання тощо.

Ігри з педагогом (виховують увагу та слухняність).

4. «Голосно-тихо». Деякі дії діти виконують голосно, або тихо. Наприклад, постукайте ногою об підлогу. Педагог командує:

«Шум!». Діти відразу починають стукати голосніше (але так, щоб вони почули наступну команду). Потім ведучий дає команду «Тихо!», і діти повинні негайно припинити стукати. Діти також можуть плескати в долоні або виконувати інші прості дії.

5. «Повторинці». Педагог виконує різні дії, а діти повинні повторити їх у правильному порядку.

6. «Repeat» (повторити ритм). Педагог плесканням створює певний шум. Діти слухають і повторюють.

7. «Тіломікс» (комбінація частин тіла). Педагог вказує, якої частини тіла потрібно торкнутися. Наприклад, називає «лоб» і торкнутися свого лоба. Всі діти також повинні торкнутися свого лоба.

Етап «Правила»:

Педагог каже «Правило» і створює альтернативне правило, щоб почати гру з перемішуванням. Буває так: Якщо педагог називає одну частину тіла, а торкається іншої, він повинен пам'ятати про перейменування дії та продовжувати його виконувати. Наприклад, скажіть «вушка» і торкніться носа. Тому, коли ведучий говорить «вуха» в грі, він повинен торкатися свого носа, а не вуха. Після цього починається основний етап гри. Педагог віддає команди, і всі їх виконують. Окремі команди можуть мати різний темп, і можуть бути ланцюжки, які ускладнюють гру. Наприклад, «лоб, вуха, плечі». Тому потрібно торкнутися лоба, вуха і плечей. Продовжуючи практикувати подібні модифікації, ви можете додати більше правил для змішування частин тіла.

8. «Мам, можна».

Одна дитина виступає в ролі ведучого, а інші кажуть: «Мамо, можна я візьму (щось)?» або «Мамо, чи можу я крокувати, стрибати, бігати?» та інші питання, які діти самі придумують. Педагог дозволяє або забороняє зробити запитану дію.

9. «Почати, готуватися, повертатися». Коли ведучий каже «Почати, готуватися, повертатися», всі повинні розвернутися. Коли ведучий каже «старт, готуйся, стрибай», ніхто не повинен рухатися. «Пуск, готуй, поворот» — ніхто не рухається. «Start, Finish, Spin» — усі обертаються знову. Ви можете змінювати слова як завгодно. Мета полягає в тому, щоб змусити дітей зосередитися на конкретному слові та дочекатися, поки воно буде сказано.

10. «Саймон сказав» - діти повинні виконувати команду лише в тому випадку, якщо педагог каже «Саймон сказав (Дія)...» перед командою. Наприклад, якщо педагог каже: «Саймон сказав тобі торкнутися свого носа», необхідно виконати всі дії зазначені педагогом. Діти торкаються носа. І коли

педагог сказав: «Торкнись свого носа», ніхто не торкався свого носа, тому що не почув слів «Саймон сказав...».

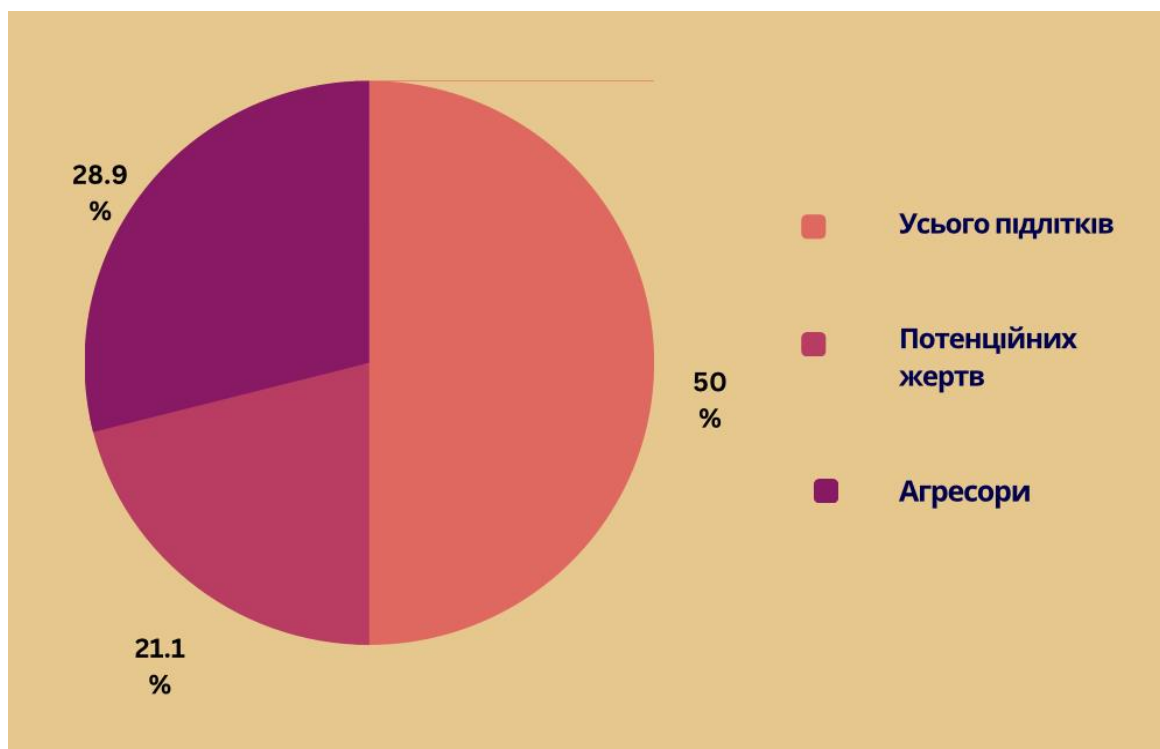
А також я запропонувала перегляд відеоролика для взаємодії з учнями та після перегляду рефлексії.

Запитання для обговорення:

1. Які у Вас емоції виникли після перегляду відео?
2. Що нового взяли для себе після перегляду?

На основі визначених показників, які зазначені на Рисунку 2.1, ми змогли визначити, що на підлітків негативно діє навколишнє середовище воєнних дій.

Емоційний настрій у колективі виявили – 19 (50%) дітей, з них потенційними жертв – 8 (21,1%) дітей, та агресорів – 11 (28,9%).

Рис. 2.1. Діаграма кількості підлітків, жертв, агресорів

Отже, провівши вищезазначені соціально-педагогічні методики профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час, ми дізналися про негативний емоційний настрій у колективі підлітків та виявили кількість дітей, що є потенційними жертвами та агресорами, обраний психодіагностичний інструментарій надав змогу провести опитування в середовищі підлітків та

адекватно оцінити вплив кібербулінгу на психоемоційний стан підлітків в період воєнних дій на території України.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Для практичного визначення кібербулінгу в закладі освіти було організовано і проведено емпіричне дослідження на базі гімназії №80, м. Запоріжжя, де вибірку дослідження склали 19 осіб підліткового віку.

У ході проведення експериментального дослідження для визначення рівня кібербулінгу в період воєнних дій на території України, ми змогли виявити, що підлітки ознайомлені з поняттям кібербулінг і звичайно, що на них має вплив навколишнє середовище. Більша частина підлітків відповіли «Так» на запитання 1-2, яке дає нам розуміння, що вони є потенційною жертвою кібербулінгу.

Дослідили емоційний стан підлітків на початку діагностики та вкінці і можемо сказати, що їх стан значно змінився, вони стали більш довірливі та відкриті. Емоційний настрій виявили – 19 (50%) дітей, з них потенційними жертв – 8 (21,1%) дітей, та агресорів – 11(28, 9%).

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ.

3.1 Ефективність соціально - педагогічних методик профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний період.

На основі практичних результатів дослідження, які довели негативний вплив кібербулінгу на психоемоційний стан підлітків в період воєнних дій.

Ефективність соціально-педагогічних методик профілактики кібербулінгу значно висока у наш час, а також допомагає багатьом підліткам з окупованих та деокупованих міст подолати прояви булінгу та кібербулінгу.

Можемо зазначити, що методика «Повітряні кульки» була ефективною для підлітків, через те, що на початку їх емоційний стан був пригнічений та надто збуджений. Після проведення ігор «10 веселинок», у підліток покращився стан, через те, що ігри веселі та рухливі, значно повеселішали та стали спокійніші.

Спираючись на представлений теоретичний матеріал першого розділу наукової роботи, нами було проведене емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення рівня проявів кібербулінгу серед підлітків під час війни. Дане дослідження показало наявність проблеми кібербулінгу в період воєнних дій в закладах середньої освіти та підтвердило важливість впровадження програми соціально-педагогічної профілактики підліткового кібербулінгу.

У воєнний період електронне середовище виступає як комунікаційний бар'єр. Підлітки не впевнені в опонентіві, з яким спілкуються, і не можуть побачити справжню особу. Присутність відстані дозволяє бути набагато розкутішим та приміряти на себе чужі ролі, а це означає, що інтернет-спілкування створює специфічний простір, який має свої правила, немає контролю, і ти відчуваєш вседозволеність.

За даними дослідження UNICEF, було проведене опитування, яке відбулось у м. Нью-Йорк (США) що представляв Спеціальний представник ООН (ЮНІСЕФ) і Генеральний секретар ООН. Про насильство над дітьми говорить

кожна третя молода людина в 30 країнах світу. Стати жертвою кібербулінгу доводиться кожній п'ятій молодій людині, відбувається прогул у навчальному закладі через кіберзалякування та насильство.

В Україні 29% опитаних підлітків стали жертвами кібербулінгу, а 16% були змушені через це прогулювати заклад освіти. Майже три чверті респондентів відповіли на запитання анонімно.

Директор молодіжного опитування U-Report також зазначив, що онлайн-цькування найчастіше відбувається в соціальних мережах, зокрема Facebook, Instagram, Snapchat і Twitter. Вихід школярів в Інтернет означає, що навчання не закінчується, коли учні залишають клас. На жаль, знущання не закінчуються, коли діти залишають будівлю школи», - підкреслила виконавчий директор ЮНІСЕФ Генрієтта Фор. Щоб покращити умови навчання молоді, необхідно враховувати те, що її життя зараз відбувається як онлайн, так і офлайн».

В Україні 29% опитаних підлітків стали жертвами кібербулінгу, а 16% були змушені кинути освітні заклади.

У рамках опитування, респонденти відповіли на низку запитань за допомогою SMS і служб обміну миттєвими повідомленнями про свій досвід кіберзалякування та насильства, де вони найчастіше трапляються та хто, на їхню думку, повинен подолати їх.

Близько 32% респондентів вважають що відповідальність за подолання кібербулінгу несе держава, 31% - вважають відповідальними саму молодь, а 29% вважають відповідальними інтернет-провайдерів.

В Україні більше половини молоді вважають, що проблеми можуть вирішувати самі молоді люди. Тоді кожен п'ятий український підліток вважав, що за подолання кібербулінгу також відповідають державні інституції, де 14% молодих людей відчувають потребу в залученні шкіл і ще 12% відчувають потребу в залученні інтернет-провайдерів.

Висновки експериментального дослідження ставлять під сумнів ідею про те, що кібербулінг серед однокласників трапляється лише в країнах з високим рівнем доходу. У результаті 32% респондентів у регіоні ЕМЕА сказали, що вони

були жертвами кібербулінгу. Близько 53% зізналися, що знають приватні онлайн-групи школярів, де діти діляться інформацією про своїх однолітків з метою цькування. В Україні на існування таких груп вказали 59% респондентів. [3].

Рис. 3.1. Стан кібербулінгу в Україні на 2019 рік

Самооцінка рівня залежності від соціальних мереж (за статтю, %)

Самооцінка рівня залежності від комп'ютерних ігор (за статтю, %)

Робочі (навчальні) дні

44,7%

підлітків проводить у соціальних мережах від 4-х та більше годин на день

Вихідні

54,9%

користуються соціальними мережами від 4-х годин та більше на день

Рис. 3.2. Стан онлайн-залежності в Україні на 2019 рік

Дослідження Н. Вітюк підтверджують активність підлітків в Інтернет-просторі, серед яких 100% опитаних підлітків висловили захоплення користуванням мобільними телефонами, а 94,7% опитаних підлітків користувалися Інтернетом [21].

З соціально-педагогічної точки зору, кібербулінг також негативно впливає на соціалізацію дітей, де 8 із 10 українських школярів стикаються з булінгом та кібербулінгом, про що повідомляє Український інститут екстремізму в статті «Стоп терору в школах: як зупинити насильство над дітьми» [3].

Психолог О. Шаульська зазначила, що 53% української молоді вважає, що розв'язати проблему інтернет-мобінгу може сама молодь; 14% - що для цього необхідне втручання закладів освіти; ще 12% - що допоможе залучення інтернет-провайдерів [8].

Соціальні проєкти привертають увагу суспільства до осмислення актуальних проблем і впливають на прагнення соціуму знайти необхідне рішення для усунення кібербулінгу.

У 2006 році було проведено онлайн - опитування стосовно кібербулінгу - відмітили дослідники Дж. Патчін і С. Хідуя, де всього було опитано 384 респонденти (неповнолітні не проходили). Висновки показали, що підлітки проходять через різні форми булінгу в онлайн-спілкуванні (ігнорування (60,4%), зневага (50,0%), словесна образа (29,9%), погрози (21,4%), залякування , (19,3%), поширення пліток (18,8%) [26].

О. Печетер зазначила, що Україна входить до десятки найкращих країн Європи. Булінг поширений серед школярів 11-15 років. За цим показником маємо не тільки Данію та Норвегію, а й Угорщину та Грецію [24].

У зв'язку з цим Національний центр статистики та Бюро статистики Міністерства юстиції США в опублікованому звіті Національного дослідження злочинності та безпеки учнів державних і приватних шкіл у віці 12-18 років зазначили, що 20,2% з 24,65 млн респондентів зізналися, що стали жертвами кібербулінгу [28].

Прикметно, що вміру дорослішання більшість булерів стають кібербулерами, а інтернет є основним місцем для цькування. Дослідження показало, що учні старших класів частіше використовують інтернет для кібербулінгу (19%), на відміну від учнів середньої та старшої школи (12%).

Більшість жертв кібербулінгу - дівчатка (21%), менше хлопчиків (7%). Варто зазначити, що булінг через електронні ресурси є більш небезпечним, ніж традиційний булінг, оскільки 63% респондентів стали жертвами кібербулінгу, порівняно з 37% жертв фізичного булінгу. У дослідженні австралійських дослідників 5-10% учнів зізналися, що залишаються вдома, щоб уникнути переслідувань і булінгу [24].

Уряд Австралії схвалив законодавство, спрямоване на підвищення безпеки дітей в онлайн-просторі. В його основі лежить запровадження системи комісарів, які зобов'язуються своєчасно розглядати скарги на матеріали, що

використовуються для онлайн-булінгу, і, за необхідності, видаляти матеріали, які можуть бути шкідливими для дітей [25].

На нашу думку, така практика є ефективною для запобігання небажаним наслідкам після розміщення потенційно небезпечного матеріалу в Інтернеті. Наприклад, розміщення інтимних зображень може поставити жертв під загрозу сексуального насильства в реальному житті.

Опитування, проведене в США серед 770 дітей у віці 11-19 років благодійною організацією «Національний дитячий будинок» та компанією Tesco Mobile, показало, що 20% респондентів підтвердили, що піддавалися цькуванню за допомогою електронних пристроїв. Десять відсотків респондентів також сказали, що їх фотографували без їхньої згоди з метою цькування в Інтернеті. Більшість респондентів нікому не розповідали про кібер-булінг. 24% розповіли батькам, а 41% - друзям, а ті, хто промовчав про кібербулінг, зробили це з наступних причин:

- 1) Вони не вважали кібербулінг проблемою (31,0%);
- 2) У них не було нікого поруч, з ким би вони хотіли поділитися цим (12,0%);
- 3) Не думали, що булінг можна зупинити (11,0%);
- 4) Не знали, куди звернутися, щоб розповісти про цю проблему (14,0%) [30].

Отже, можна зробити висновок, що суспільство недостатньо знає про те, як реагувати на кібербулінг, як дати відсіч кривднику і куди звертатися, якщо потрібна допомога та підтримка. Насильство над дітьми також може бути причиною замовчування кібербулінгу в соціальних мережах, а ефективність соціальних та освітніх методів запобігання кібербулінгу молоді під час воєнного часу є значно вищою та необхідною для підлітків.

3.2. Програма профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час.

На основі практичних результатів дослідження, які довели вплив кібербулінгу від учнівського середовища в підлітків, було розроблено Програму для профілактики кібербулінгу в підлітків під час воєнних дій в закладі середньої освіти «Збережи власне життя».

Для реалізації Програми соціально-педагогічної профілактики підліткового кібербулінгу в період воєнних дій, ми обрали учнів 7-Б класу, у яких на момент діагностики виявили високий рівень схильності до кібербулінгу.

Профілактична програма - це комплекс (система) спеціально розроблених заходів, спрямованих на попередження певної соціальної проблеми (або кількох взаємопов'язаних проблем).

Профілактичні програми дають змогу повною мірою реалізувати комплексні технології соціальної профілактики, де в принципі, програми передбачають дії в різних сферах профілактики, залучення до їх реалізації фахівців, а також співпрацю установ та організацій.

Американський вчений Дуглас Карбіз провів аналіз ефективних програм профілактики ризикованої поведінки підлітків і молоді та виявив їх особливості:

1. Програми дають не лише знання, а й мотивацію до відповідальної та безпечної поведінки, відповідні поведінкові навички, і людина впевнена, що може успішно використовувати отримані знання та навички в реальному житті
2. Ефективні програми включають щонайменше 14 занять і проводяться в малих групах;
3. Ефективні програми ґрунтуються на певних принципах і нормах, які включаються як "повідомлення" (основні ідеї) в кожну сесію
4. Ефективні програми надають цільовій групі можливість практикувати навички моделювання життєвої перспективи;
5. Ефективні програми включають навчання за принципом «рівний-рівному» [4].

Мета програми: попередження булінгу/кібербулінгу, формування в учнів навичок, вмінь будувати та підтримувати здорові міжособистісні стосунки в навчальному колі однолітків у воєнний час на території України.

Дата: 28.03.2023

Час проведення: 70 хвилин

Завдання:

1) Пробудити почуття емпатії, формувати довірчі взаємини між підлітками у період воєнних дій, толерантне ставлення до оточуючих;

2) Розвивати усвідомлення і прийняття відмінностей, адекватне відповідне вираження емоцій, почуттів, увагу;

3) Виховувати, спонукати підлітків виявляти позитивну взаємодію, спонукати дітей до безпечного користування Інтернет-простором.

Методи: усні (лекція – бесіда, діалог), інтерактив (демонстрація, робота у групах), проведення ігор (для зацікавлення учнів, тим паче після того, як багато підлітків покинули окупаційну зону – дітям потрібне перезавантаження та набратися сил), проведення анкетування та розроблення програми профілактики булінгу/ кібербулінгу в період воєнних дій на території України.

Форма заняття: практичне, з елементами тренінгу.

Тип заняття: комбіновані заняття.

Очікувані результати: володіння інформацією про гідну ненасильницьку поведінку, рефлексія від учасників заняття, вміння висловити власну думку.

Учасники: підлітки, 7-Б клас.

Місце проведення: Zoom – посилання.

Матеріали, інвентар: зошит для запису, комп'ютер, презентація, мультфільм, папір А-4, темний маркер, серветка, ножиці

Хід заняття:

Той, хто насміхається з інших, боїться, що з нього насміхатимуться.

Рюноске Акутагава

Наше тренувальне правило:

- Правило «ніяких зволікань»;
- Правило спонтанної активності;
- Правило толерантності;
- Правило вільних ніг;
- Правило не користуватися телефоном.

Поділіться своїми очікуваннями від сьогоднішнього заняття.

(думка учнів)

I. Вступна частина.

Соціальний педагог вітає учнів. Повідомляє інформацію про зустріч. Мету заняття. Знайомиться. Створює позитивну атмосферу, пропонує взяти активну участь у вправах.

Вступ.

Учні зустрічає соціальний педагог в онлайн - конференції. Надає інформацію про зустріч та мету.

1. Вправа. «Знайомство. Факти».

Мета: Знайомство. Встановлення комунікації.

Час: 2 хвилини.

Соціальні педагоги пропонують учням написати великі цифри 1, 2, 3 на папері формату А-4 чорним маркером (щоб усі могли їх чітко бачити на екрані гаджета). Потім необхідно дати інструкцію: «Зараз кожен з вас поділиться з класом 3 фактами про себе. Один з цих фактів повинен бути неправдивим.

Щодо фактів – розкажіть про свою улюблену їжу, домашніх тварин, членів сім'ї, хобі, подорожі. Для дітей старшого віку доречно розмова про фільми, музику, життєві ситуації. Після того, як студент оголосить усі 3 факти про себе, інші виведуть на екран кількість фактів, які вони вважають неправдивими. Той, хто назве факт про себе, назве ім'я учня, який його вгадав.

Педагог може розпочати гру: Факт 1: Я люблю караоке. Факт 2: Я боюся темноти. Факт 3: У мене є домашня тварина хом'як Джавеліна. Потім педагог зазначає, що домашня тварина - вигадана, називаючи імена кожного, хто показав цифру 3.

2. Вправа «Скріпка».

Історія скріпки. (Інструкція: Використовуйте канцелярські скріпки, щоб зробити кілька зображень під час розповіді).

1. Жила-була дівчина-скріпка. Дуже життєрадісна, комунікабельна та дружелюбна дівчина.

2. Одного разу однокласники дали їй образливе прізвисько. У неї виникає питання «Чому?».

3. Іншого разу вона дуже засмутилася, коли знайшла свій портфель у шкільній ванній.

4. Після уроку скрипочка йде гуляти у двір, а інші дівчата починають чіплятися до неї, ображати, обзивати. Скрипка подумала, що їй робити? Хто захистить її?

5. Але, незважаючи на це, вона часто згадує той момент, коли її ніхто не ображав, бажаючи, щоб все було як раніше.

Обговорення:

- 1) Чи можемо ми повернути скрипку до попереднього стану?
- 2) Чому ні?
- 3) Як прояв насильства впливає на стан Скрипки?

3. *Вправа «Мій баланс».*

Мета: визначення та розпізнавання власних особистісних якостей, емоційного світу дитини, самооцінка потреб, визначення свого місця в системі життєвих цінностей.

Вправа «Мій баланс» підкаже, як ви справляєтесь з життєвими проблемами. Напишіть будь ласка 12 найважливіших для вас речей у житті. Розмістіть їх у відповідних областях вашої моделі балансу.

Обговорення:

- Що ви можете сказати про своє життя?
- Які сфери перевантажені та недостатньо використані?
- Чи може це якось вплинути на ваше життя? Як?

4. *Вправа Асоціація «толерантність».*

Мета: Вправа Асоціація «толерантність».

Мета: формування у школярів вмінь толерантного ставлення до інших людей на засадах поваги до їхніх прав та свобод.

Слова пишуться вертикально.

Т – О – Л – Е – Р – А – Н – Т – Н – І – С – Т – Ь –

Під час мозкового штурму учасники називають особисті характеристики, пов'язані з терміном «толерантність», починаючи з першої літери вертикального рядка.

5. Вправа - Медитація «Мандрівка країною чудес».

Сядьте зручно і закрийте очі. Зробіть кілька глибоких вдихів і видихів. Сьогодні ми з вами відправимось у подорож над хмарами. Стрибайте на білі пухнасті хмарки, як на м'яких горах, насипаних пухнастими подушками. Відчуйте, як вам комфортно на хмарах з цією великою м'якою подушкою.

Можемо починати подорож. Уяви, як ти на хмарах повільно підіймаєшся в голубе дивовижне небо, де ти можеш відчуті освіжаючий вітерець. Тут, високо в небі, все стоїть на місці. Прекрасні хмари несуть кожного з вас у місце щастя.

Постарайтеся якомога точніше «побачити» це місце у своїй уяві. Зупинись та подивись на це прекрасне місце сили та любові. Це може бути галявина з квітами, чи садочок з травами та рослинами. Тут ти спокійний і щасливий, тут може статися будь-яке диво... Зроби те, що ти хочеш.

Соціальний педагог замовкає на 30 секунд.

Тепер ви знову над хмарами і там, звідки прийшли. Давайте стрибнемо з хмар і подякуємо їм за те, що взяли нас із собою до чудової подорожі. Спостерігайте, як вони повільно розчиняються в повітрі...випряміть хребет, праву та ліву руку, і знову відчуйте бадьорість, свіжість.

6. Вправа-розминка.

Зараз я почну називати особисту властивість або ситуацію, а учасник, якого стосується фраза, встає і виконує певну дію. і знову сідає.

Приклад:

«Якщо у вас є брат, клацніть пальцем двічі»

Почнем...

1. Той, хто любить своїх батьків – погладьте себе по голівці;
2. Хто навчається в школі – витягніть праву руку;
3. Хто любить тварин - прогавкайте;
4. Хто п'є чай з цукром але без лимону - стрибніть;

5. Хто не може провести і дня без Інтернету – візьміть себе за руку;
6. Хто любить малювати - покажіть олівець;
7. Хто любить гуляти з друзями - присядьте і назвіть його;
8. Хто дружелюбний - нехай посміхнеться;
9. Кому подобається кататися на велосипеді - вигукніть фразу «Я люблю своє життя!»;

10. Схрестіть ноги і голосно закричіть: «Досить!».

7. Вправа « Асоціація слова «кібербулінг».

К - І - Б - Е - Р - Б - У - Л - І - Н - Г –

Під час «мозкового штурму» учасники називають характеристики, пов'язані з терміном кібербулінг, починаючи з першої літери вертикальної лінії.

8. *Лекція – бесіда на тему «Булінг, кібербулінг у період воєнних дій».*

Причини, наслідки, застереження»

1. *Булінг.* Шкільний булінг – це систематичні образи, та упереджене цькування в навчальних закладах. В Україні 67% учнів 11-17 років зазнавали булінгу в школі, 24% дітей були жертвами, 48% з яких нікому про це не розповідали. Як відрізнити звичайний конфлікт від булінгу чи кібербулінгу? (відповіді учнів). Варто пам'ятати, що не всі конфлікти є булінгом.

Булінг - це довгострокова поведінка, що повторюється, і одиничний конфлікт між сторонами не вважається булінгом. Наприклад, якщо друзі сваряться і сваряться, або якщо діти штовхають один одного, і один з них впав і отримав травму, це не вважається булінгом.

Однак однолітки, очолювані цькувальниками, регулярно знущаються над дітьми та принижують їх, таємно викидають їхні речі, штовхають їх, обзивають нецензурними словами, б'ють, роблять нецензурні фотографії своїх дітей або розміщують фотошоплені фото в соціальних мережах, в таких ситуаціях необхідно зробити висновки та діяти. Не мовчати!

2. Типовими ознаками булінгу\кібербулінгу є:

Систематичність поведінки.

Присутність учасника – злочинець (булер), жертва (жертва булінгу), спостерігач.

Наслідки у вигляді психологічної або фізичної шкоди, приниження, страх, а вдруг таке станеться, що мене вб'ють, підпорядкування потерпілого інтересам правопорушника.

3. Види булінгу

Обрану жертву намагаються різними способами принизити, залякати та ізолювати від спільноти. Найпоширенішими формами булінгу є:

Фізичний (штовхання, щипання, бійки, ляпаси, удари ногами, кулаками, тілесні ушкодження).

Психологічний (безжальний вигляд, жести, образливі рухи тіла, міміка, маніпуляції, залякування, поширення образливих чуток, ізоляція від однолітків, нехтування, погрози);

Економічний (крадіжка, пошкодження або знищення особистого майна чи речей, вимагання щось віддати);

Кібербулінг (приниження через мобільний телефон, Інтернет та інші електронні пристрої).

4. Що робити, якщо ви стали свідком булінгу:

Втрутитись і зупинити цькування – залякування не слід ігнорувати.

Зберігайте нейтралітет у конфліктах – обидві сторони конфлікту потребують допомоги.

Поясніть, що, на вашу думку, таке булінг і чому його слід припинити.

Уникайте використання слів «жертва» та «зловмисник» у своїх повідомленнях, для того, щоб запобігти розподілу ролей.

Повідомте керівництво закладу середньої освіти про ситуацію та вимагайте вжити заходи, щоб припинити цькування.

Ситуації насильства вимагають негайного втручання.

9. Вправа «Ти - чарівник».

Мета: допомогти дітям зрозуміти свою оригінальність і неповторність. Це для того, щоб дати можливість з'ясувати причину суперечки, оскільки різні люди сприймають одну і ту ж інформацію по-різному.

Візьміть серветку і складіть її навпіл. Зріжте лівий верхній кут. Тепер знову складіть навпіл. Зараз знову обріжте верхній лівий кут. Складіть знову. Знову обріжте лівий верхній кут. Потім акуратно розгорніть серветку і подивіться на візерунок, що вийшов. Покажіть візерунки один одному. Покажіть шаблон учасникам групи та спробуйте знайти такий же (дублікат, копія тощо).

Питання для обговорення:

- Чому всі отримали різні сніжинки за однаковими інструкціями?
- Як ви думаєте, який висновок ви можете зробити в кінці справи?

10. Мультфільм «Гелій».

Мета: Демонстрація насильницьких дій.

Учасникам пропонується переглянути мультфільм «Гелій».

Питання для обговорення:

- Чи трапляються ситуації, зображені в мультфільмах, у вашому повсякденному житті?

- Як часто це трапляється?
- Як ви вважаєте, чому такі різні настрої і погляди на життя героїв?

Отже, ситуація, що показана в мультфільмі, повторюється дуже часто, і можна говорити що це булінг тобто систематичне насильство, знуцання, приниження, образи, та залякування одне одного.

11. Інтерактивне заняття «Профілактика кібербулінгу в учнівському середовищі».

Викресли твердження, правила безпеки, які є неправильними і залиш правильні, до яких потрібно прислухатись. Додай ще свої правила.

1. Не гуляйте наодинці пізно ввечері.
2. Сідати в машину з незнайомцем.
3. Якщо ви відчуваєте небезпеку не треба ніяких дій.
4. Носіть із собою одне з наведених нижче засобів безпеки.

Дезодорант, пилочки та ін. Подумайте про його використання, якщо є насильство.

5. Перегляньте свої дії, якщо ви підозрюєте, що могли вчинити насильство.

6. Пам'ятайте:

«Не бійся насилля!»

7. Якщо відчуваєш небезпеку, тікай.

8. Напали, кричать, біжать, привертають увагу. Виклич поліцію.

9. Впускайте незнайомців, залишайтеся вдома та будьте в безпеці.

10. Не пускайте в дім незнайомців, особливо якщо вони почуваються некомфортно.

11. Навіть якщо ви бачите людину, стає погано або вам некомфортно, не входьте в ліфт разом з іншими людьми.

12. Ні за яких обставин не обговорюйте насильство. Зокрема, не звертайтеся до правоохоронних органів.

13. Якщо насильницька поведінка вже мала місце і, ймовірно, повториться знову, перегляньте свої дії.

14. Поговоріть з кимось, кому довіряєте (друзі, родичі) про насильство. Знайдіть місце, де можна сховатися в разі небезпеки.

15. Підготуйте документи (паспорт, свідоцтво про народження тощо), гроші та інші необхідні речі та зберігайте їх в одному місці, щоб у разі небезпеки швидко взяти їх із собою.

16. Якщо ситуація критична, негайно вийдіть з дому, навіть якщо ви не можете взяти те, що вам необхідно.

17. Тренуйтеся швидко і безпечно виходити з дому. Визначте, які двері, вікна, ліфти та сходи для цього найкраще підходять.

18. Дізнайтеся заздалегідь номери телефонів місцевих служб (телефони поліції, телефони національної дитячої гарячої лінії, інші установи), які можуть надати необхідну вам допомогу.

12. Вправа-арт «Права та обов'язки».

Мета: звернути увагу учнів на слово «відповідальність», виробити ставлення до відповідальної поведінки та підвищити її значення.

Учнів повинні уявити, як вони розуміють відповідальність. Коли малюнок готовий, важливо обговорити результати і при необхідності доповнити малюнок.

Обговоріть значення відповідальності та її роль у житті людини. Потім учні беруть аркуш паперу і пишуть з одного боку свої права, а з іншого — обов'язки. У ньому акцентується увага на обов'язку як невід'ємній рисі життя і поведінки людини.

13. Вправа «Почни з себе».

Так само, як ви дотримуетесь правил дорожнього руху, ви повинні дотримуватись правил Інтернету. Кожне правило починайте зі слова «Я».

- Я шанобливо поведжусь в Інтернеті та не ображаю інших.
- Я припиню використовувати шкідливі веб-сайти.
- Я розмовляю з батьками про проблему.
- Не довіряю незнайомцям у соціальних мережах.
- Я не буду розголошувати свою особисту інформацію.
- Я знаю, що вас легко обдурити.
- Я не буду відповідати на образливі чи негативні повідомлення.

Фраза: «Для запобігання булінгу, треба...»

Педагог: Дякую за роботу, шановні учасники! Скажіть будь ласка, декілька слів, як вам було знаходитися на занятті? Комфортно чи ні? Чи було цікаво? Чи було корисно? (Слово учнів).

Соціальний педагог: кожен з нас є цінною особистістю в сучасному світі. І в першу чергу ми повинні захистити себе. Доброта починається з кожного з нас. Не дозволяйте собі бути жертвою і не дозволяйте іншим бути жертвами. І пам'ятайте, що всюди є правила.

А зараз, я Вам надішлю буклети – пам'ятки.

Не вдавайте, що не бачите! Не залишайтеся осторонь! Не мовчить навіть, якщо ви просто свідок! Булінг небезпечний, булінг має тяжкі наслідки. Цінуйте кожну мить!

Також вкінці західу мною були запропоновані сучасні, дуже цікаві книги, які допоможуть підліткам позбутися булінгу/кібербулінгу:

Книга «Недоторка» Тетяни Корнієнко розкриває проблему інакшості. Головна героїня схиблена на чистоті, від чого зазнає цькувань як від однокласників, так і від батьків. Друзі дівчини вирішують допомогти їй. Книга з гумором і життєвими дилемами, а також із неочікуваною розв'язкою.

«Сіль для моря, або Білий кит» Анастасії Нікуліної. У книжці йдеться про чотирнадцятирічну дівчинку, яка не може знайти порозуміння з оточуючими. З неї весь час сміються і знущаються. Єдині, хто її розуміє, — це море, до якого вона весь час повертається, а також дивний хлопець із ніком Білий Кит, що спілкується з дівчиною в інтернеті.

Сучасна книга для підлітків «Виставляю тебе на Facebook» Катерини Соломун розповідь про протистояння двох дівчат, у яких кардинально різне бачення світу. Одна — успішна і вродлива, вона має все, що забажає. Інша ж — кмітлива, але на перший погляд нічим не примітна.

Книга Сергія Гридїна «Не такий» – про життя, яким воно є — без прикрас, сповнене суворих реалій і випробувань. Можливо хтось скаже, що бути підлітком – це просто, та якщо ти відрізняєшся від решти, скажімо, надмірною вагою, тобі не оминуть зневаги і знущань однолітків і навіть дорослих. Але у тебе залишається шанс, щоб знайти силу і піднятися над своїми образами, зусиллям волі змусити себе стати «таким», який порятує не лише себе, а й простягне руку допомоги слабшому.

Книга Алевтіни Шавлач «Пампуха» мотивує йти до своєї мети у будь-якому разі. Звичне життя головної героїні Гані враз різко змінилося. Їй приклеїли образливе прізвисько. На неї посипалися насмішки. Її затролили в мережі. Мама, погрузнувши в роботі, не бачила її проблем. Жорстокою до Гані була й вулиця. А «красень» Сашко, до якого відчувала щось бентежне, спокійно спостерігав, як над нею глумилися. Дуже багато неприємностей ламало її. Але Ганя не змирилася з таким ставленням до себе. Зрозуміла, що може стати іншою. Вона «на своїй шкурі» довела, що кожна людина має право на існування.

Книга «Помста» Юлії Чернієнко піднімає питання цькування у шкільному віці. Міра прагне кохання та розуміння. Але цього здобути не так просто, бо її зневажають не лише однокласники, а й рідні батьки. Дівчина з часом розуміє, що більше не може так жити і тому розробляє план помсти.

У книжці Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» сім'я Грозанів раптово переїжджає до нового будинку, і чотирнадцятирічний Марк змушений піти до нової школи. Хлопець начитаний, розумний, але дуже сором'язливий — ідеальний об'єкт для цькування. Щодень більше замикаючись в собі, він мріє про світ, де немає знущань і безпричинної жорстокості. Одного дня Марк знайомиться із Сонею, дівчиною з паралельного класу, яка розповідає йому про існування такого світу і про можливість туди потрапити... просто скориставшись ліфтом у їхньому будинку. Хлопець зрештою вирушає за дівчиною, не підозрюючи, що звичайна мандрівка на десятій поверх загрожує чимось набагато гіршим за руйнування уявлень про реальний світ.

У книзі Р. Дж. Паласіо «Диво» йдеться про хлопчика, який переніс близько 27 операцій на обличчі. Через генетичні мутації риси обличчя виглядають наче переплутаними. Десятирічний хлопець Огест Пулман іде до звичайної школи, де зіштовхується зі складнощами, але йому вдається їх подолати.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Отже, проведена нами профілактична робота пішла на користь підліткам, а особливо у період воєнних дій, коли багато підлітків закордонном та дуже боляче, бо хочуть повернутись до своїх домівок. Вони усвідомили що таке кібербулінг та яку шкоду він має, зрозуміли, що звернутися за допомогою можна не лише до друга, а й до класного керівника, психолога чи соціального педагога та почали краще ставитись один одного.

Зменшився також і високий рівень схильності до булінгу/кібербулінгу у 7-Б класі. Також розробили програму профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час та на основі практичних результатів дослідження, які довели вплив кібербулінгу від учнівського середовища в підлітків, було розроблено Програму

для профілактики кібербулінгу в підлітків під час воєнних дій в закладі середньої освіти «Збережи власне життя». Для реалізації програми соціально-педагогічної профілактики підліткового кібербулінгу в період воєнних дій, ми обрали 7-Б клас, у яких на момент діагностики виявили високий рівень схильності до кібербулінгу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Розкрили сутність понять: «булінг», «кібербулінг», «профілактика», «соціальна профілактика», отже булінг - образати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, досить часто примушування такої особи до небажаних дій.

Поняття «кібербулінг» - використання інформаційних та комунікаційних технологій, наприклад електронної пошти, мобільного телефону, особистих інтернет сайтів, для навмисної, неодноразової та ворожої поведінки особи або групи, спрямованої на образу інших людей.

Профілактика – це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі.

Соціально-педагогічна профілактика – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків і які сприяють прояву різних видів його активності.

2. Визначили, що засобами соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час є формування загальної медіакультури в сфері користування інформаційно-комунікаційними технологіями шляхом запровадження спільних правил, створення громадської думки, формування в класі командного духу, колективу, а в закладі середньої освіти - здорової спільноти. Вирішальна роль саме у профілактиці булінгу/кібербулінгу належить педагогічним працівникам та соціально-педагогічним. Проте впоратися з цією проблемою, вони можуть тільки завдяки системному підходу та за підтримки керівництва закладів середньої, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням дітей та молоді до проведення профілактичних заходів.

Дослідники виділяють певні правила профілактики кібербулінгу для батьків. Спілкування і зацікавленість у житті дитини – одна з основних протистоянь кіберцькуванню.

Отже, найпростіший спосіб профілактики кібербулінгу - більше проводити часу з дитиною (на своєму прикладі показати як можна і треба спілкуватися в реальному та віртуальному житті), адже тільки батьки мають можливість бути для дитини опорою у будь-яких питаннях. Таким чином, медіа-іmunітет, як і біологічний іmunітет, не формується раз і назавжди, а потребує постійної уваги. Найкращою манерою спілкування з підлітком є партнерська дискусія, а не менторське нав'язування правил: діліться міркуваннями, створюйте правила разом, укладайте домовленості.

3. Дослідили, що ефективність соціально - педагогічних методик профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний період значно висока, а також допомагає багатьом підліткам з окупованих та деокупованих міст. Це вплинуло і на результати нашого емпіричного дослідження, через зацікавленість підлітків.

Можемо зазначити, що методика Л. Найдьоновой «Повітряні кульки» була ефективною для підлітків, через те, що на початку їх емоційний стан був пригнічений та надто збуджений. Після проведення ігор «10 веселинок», у підліток покращився стан, через те, що ігри веселі та рухливі, значно повеселішали та стали спокійніші.

4. Розробили Програму профілактики кібербулінгу серед підлітків у воєнний час та на основі практичних результатів дослідження, які довели вплив кібербулінгу від учнівського середовища в підлітків, було розроблено програму для профілактики кібербулінгу в підлітків під час воєнних дій в закладі середньої освіти «Збережи власне життя». Для реалізації Програми соціально-педагогічної профілактики підліткового кібербулінгу в період воєнних дій, ми обрали 7-Б клас, у яких на момент діагностики виявили високий рівень схильності до кібербулінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Організація соціально педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: Монографія. Київ: Наук. світ, 2006. 363 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр 2009. 208 с.
3. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: Методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель; авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. Київ, 2020. 168 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 31.03.2023 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, щодо протидії булінгу» від 18.12.2018, №2657- VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.
6. Закон України «Про дошкільну освіту» від 2001-07-11 №2628-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>.
7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 19.02.2021 №235. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
9. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.05.2021 № 1841-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.

10. Закон України «Про професійну освіту» від 06.05.2023 № 103/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/103/98-80>.
11. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання)/А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; за заг. ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навч. л-ри, 2002. – 164 с.
12. Лубенець І. «Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Національний юридичний журнал: теорія і практика; Що таке кібербулінг? Інтернет-тролінг і кібербулінг. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://howtoukr.ru/internet/79565-shho-take-kiberbulingu-internet-troling-i.html>.
13. Мітлош А. В. Психологічні особливості лідерської обдарованості : концепції, діагностика, тренінги: монографія / В. С. Бажанюк, В. В. Камашин, А. В. Мітлош, В. О. Моляко. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290 с.
14. Найдьонова Л.А, Букіна Ю.О, Григоровська Л.В, Дятел Н.Л.. Діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module3/konspekt.df>.
15. Найдьонова Л.А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації: Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. К., 2021. 34 с.
16. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л.А.Найдьонова // Методичні рекомендації – К., 2014. – 96 с.
17. Ожійова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / О. М. Ожійова ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2012. - С. 10-20.

18. Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у 30 країнах світу потерпають від онлайн-булінгу. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/прес-релізи/опитування-юнісеф-понад-третина-молодих-людей-у-30-країнах-світу-потерпають-від-онлайн>.
19. Профілактика насилля. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://school-2.com/prevention_of_violence.php.
20. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків. К., 2015. 235 с.
21. Сидорук І. Ткачук Х. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. – 2015. – № 1 (302) : Серія «Педагогічні науки». – С. 169 – 173.
22. Скажемо булінгу ні!: Методичний посібник / укладач Т.М. Соколенко. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2020. 62 с.
23. Словopedia. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/36/53397/239272.html>. Назва з екрана.
24. Степаненко О. Г. Соціально-освітній проєкт для студентів із запобігання кібербулінг: дипломний проєкт ... бакалавра: 061 Журналістика / Степаненко Олександра Геннадіївна. – Київ, 2021. – 87 с.
25. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Український інститут дослідження екстремізму. 2017. 78 с.
26. Anti-bullying week: Social Media and the upcoming General Election. University of Birmingham. URL: <https://www.birmingham.ac.uk/research/perspective/anti-bullying-week.aspx>.
27. Belsey B. Cyberbullying: an emerging threat to the “always on” generation. Bill Belsey : official website. URL: <https://billbelsey.com/?cat=12>.
28. Bullying and harassment prohibited. Findlaw. URL: <https://codes.findlaw.com/fl/title-xlvi-k20-education-code/fl-st-sect-1006->

147.html?web=1&wdLOR=c16022C50-2003-2D4B-98F5-AA97B7206656.

29. Davenport N. *Mobbing: Emotional abuse in the American workplace* / N. Davenport, R. D. Schwartz, & G. P. Elliott – Civil Society Pub, 1999.
30. *Education: your rights and responsibilities*. In Cambridgeshire Country Council online. Retrieved from <http://www.cambridgeshire.gov.uk/childrenandfamilies/parenting/childsbehaviour/bullying.htm>
31. Ericson N. *Addressing the Problem of Juvenile Bullying* / N. Ericson – OJJDP Fact Sheet, #27, 2001. Retrieved from <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf>.
32. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. *Cyber bullying: bullying in the digital age*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218c.
33. Olweus, Dan. *Bullying at schools: What we know and what we can do*. New York: Blackwell. – 1993. – 140 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

на визначення діагностики рівня проявів кібербулінгу в воєнний час серед підлітків.

1. Чи користуєтеся ви комп'ютером, мобільним телефоном або граєте у відеоігри за допомогою інтернету?
2. Чи користуєтеся ви соціальними мережами?
3. Чи хтось намагався видати себе за тебе (використати твій нік, аккаунт, електронну адресу, пароль) щоб нашкодити тобі?
4. Чи хтось посилав твої приватні листи, повідомлення, фото чи відео іншим, що зашкодило твоїй репутації чи дружбі?
5. Чи хтось робив неприємні коментарі на твої розміщені в Інтернеті фото?
6. Чи хтось надсилав тобі неприємні відповіді на твої повідомлення, відправлені іншим людям з твого мобільного?
7. Чи намагався хтось протягом останніх двох місяців знущатися над тобою, використовуючи Інтернет?
8. Чи були ви свідком онлайн-гри, чату або дискусії, де виявлялися б нападки чи жорстокість щодо конкретної особи?